

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Освітня програма
«Християнська педагогіка та організація дозвілля»

Магістерська робота

Відповідальність за створіння
як одна з ключових компетентностей
учнів старшої школи

Студентки 6-го курсу Мигалик Тетяни

Науковий керівник:

о. д-р Богдан Тимчишин

Рецензент: Назар Дуда,

PhD богослов'я

Львів 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи екологічної компетентності у старшій школі	8
1.1. Цілі та завдання компетентнісного навчання.....	8
1.2. Психолого-педагогічні особливості учнів старшої школи.....	12
1.3. Теоретичні засади формування екологічної компетентності старшокласників.....	18
1.4. Моральна відповідальність за Боже створіння (екологія) та природне довкілля.....	24
<i>Висновки до 1 розділу</i>	32
РОЗДІЛ 2. Дослідження застосування екологічної компетентності учнів старшої школи на практиці.....	35
2.1. Метод опитування та його різновиди.....	35
2.2. Процедура анкетування учнів старшої школи.....	39
2.3. Аналіз результатів анкетування.....	42
<i>Висновки до 2 розділу</i>	54
РОЗДІЛ 3. Шляхи оптимізації екологічної компетентності учнів старшої школи	
3.1. Шляхи формування екологічної компетентності учнів старшої школи: методи і форми навчання.....	56
3.2. Формування екологічної компетентності в контексті віри.....	63
3.2.1. Шляхи формування моральної відповідальності за створіння на основі енцикліки Папи Франциска <i>Laudato si'</i>	64
3.2.2. Екологічні ініціативи Церкви – як дороговказ для плекання екологічних цінностей та чеснот.....	68
<i>Висновки до 3 розділу</i>	73
ВИСНОВКИ.....	75

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	80
ДОДАТОК №1. Відмінності між компетентнісним і «некомпетентнісним навчанням».....	86
ДОДАТОК №2. Головні компоненти поняття «компетентність».....	87
ДОДАТОК №3. Новоутворення ранньої юності.....	88
ДОДАТОК №4. Перелік цінностей, пов'язаних з формуванням в учнів ключових компетентностей	89
ДОДАТОК №5. Характеристика ключових компетентностей.....	90
ДОДАТОК №6. Анкета екологічної грамотності.....	93
ДОДАТОК №7. «Бути» важніше, ніж «мати».....	97

Вступ

Компетентнісний підхід - це новий напрям сучасної педагогічної освіти, завданням якого є покращення її якості та всебічний розвиток особистості. На сьогодні компетентнісний підхід до навчання вважається пріоритетом сучасної освіти. Головна мета сучасної реформованої школи є підготовка компетентної особистості, яка готова вирішувати конкретні навчальні, життєві проблеми, знаходити правильний розв'язок у складних професійних ситуаціях.

Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя є надзвичайно важливими компетентностями для успішної реалізації та збереження себе в сучасному світі. Екологічно грамотною є особа, компетентна у сфері екології, здорового способу життя, відповідальна за довкілля, раціонально використовує природні ресурси, дбаючи про майбутні покоління, здатна розуміти й вирішувати непрості екологічні проблеми. Власне, це особа з певною системою цінностей, що базуються на ставленні до природи як до унікальної цінності, турботливому ставленні до довкілля, відповідальності за збереження власного здоров'я.

Актуальність дослідження: як навчає Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», «відповідальність за все творіння лежить на людині»¹. Оскільки людина є вінцем творіння Бога, вона покликана розумно управляти, а не експлуатувати довкілля, дбати про встановлений порядок у природному середовищі. Для того, щоб не зруйнувати сучасну цивілізацію, маємо за обов'язок дбати про збереження флори, фауни, невідновлюваних ресурсів. Особливе занепокоєння викликає сучасний стан екології у світі, коли природа не встигає нейтралізувати відходи виробництва, шкідливі речовини, що забруднюють її. Єдиною умовою збереження сучасної цивілізації є життєдіяльність людини з дотриманням усіх морально-етичних законів та моральної відповідальності за створіння². В екологічних постановках Синоду єпископів КГВА від 29-30 січня 2020 року наголошується про необхідність плекання свідомості людини бути

¹ Синод Української Греко-Католицької Церкви. *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос – наша Пасха»*. Львів: Свічадо 2012, 991.

² Пор. *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, 991-998.

вдячною і відповідальною за створений Богом світ. Тому сьогодні формування знань, переконань і вмінь щодо сучасних соціально-екологічних викликів та екологічного вчення Церкви, основ збереження Божого створіння є надзвичайно актуальним.

Метою роботи є здійснити теоретичний аналіз та емпіричне дослідження однієї з ключових компетентностей учнів старшої школи – моральної відповідальності за створіння (екологічної компетентності).

У роботі передбачається комплексне дослідження проблематики компетентнісного підходу в сучасному навчально-виховному процесі осіб 15-18 років, зокрема фокусування на одній із ключових – екологічній компетентності, яка буде розглядатися крізь призму морального богослов'я, тобто моральній відповідальності за створіння. Будуть виокремлені суттєві характеристики екологічної компетентності; використовуючи їх як критерії опитування, буде проведено анкетування учнів. Беручи до уваги отримані результати дослідження, будуть запропоновані шляхи оптимізації стану моральної відповідальності учнів (екологічної компетентності) методами педагогіки та катехитики.

Завдання магістерської роботи:

- вивчити зміст, цілі, завдання компетентнісного навчання й екоосвіти зокрема;
- проаналізувати психолого-педагогічні особливості учнів старшої школи;
- дослідити шляхи формування відповідальності за створіння на основі профільної літератури;
- провести педагогічне дослідження рівня екологічної компетентності старшокласників шляхом анкетування;
- здійснити комплексний аналіз результатів анкетування;
- дати характеристику специфічних рис екологічного виховання учнів старшої школи;
- запропонувати шляхи оптимізації виховання відповідальності за створіння старшокласників.

Об'єкт дослідження: учні старшої школи – фаза ранньої юності (15-18 років).
Предметом дослідження є зміст, засоби формування екологічної компетентності (відповідальності за створіння) учнів старшої школи .

Робоча гіпотеза: припускаємо, що рівень екологічної свідомості учнів старшої школи віком 15-18 років є достатньо високим у теоретичних питаннях, але високий рівень екологічних знань не детермінує зрілої екологічної поведінки. Тому для оптимізації екологічної компетентності учнів в освітньому процесі доцільно використовувати формуючі методи навчання, а також залучати юнаків до волонтерської діяльності, екологічних рухів, екологічних ініціатив Церкви.

Методами дослідження є аналіз джерел та літератури, інтернет-ресурсів, наукових досліджень у цій галузі; їх порівняльний аналіз, синтез, класифікація; анкетування, опитування; методи статистичного аналізу отриманих даних.

Основними джерелами роботи є документи Церкви: Компендіум соціальної доктрини Церкви; Папа Франциск, Енцикліка *Laudato si'* [«Будь прославлений»]; Папа Іван Павло II, Енцикліка *Evangelium vitae* [«Євангеліє Життя»]; Іван Павло II, Енцикліка *Centesimus annus* [«Сотий рік»]; Іван Павло II, Апостольське повчання *Ecclesia in America* [«Церква в Америці»]; Бенедикт XIV, Енцикліка *Caritas in veritate*, [«Любов у Правді»]; Бенедикт XIV, Апостольське повчання *Africae Munus*; *Святе Письмо Старого та Нового Завіту*; іншими джерелами з питань морального богослов'я стали *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*; *Життя у Христі: Моральна катехиза*; *Божі Заповіді та Євангельські блаженства: Катехуменат і катехизація дорослих в УГКЦ*.

Основою даного дослідження є наукові праці та публікації Пометун О., Овчарук О., Пироженко Л., Бібик Н., Виноградової О., Богосвятської А.-М. та ін., присвячені проблемі компетентнісного підходу у формуванні особистості учнів старшої школи; О. Скрипченка, Н. Токаревої, А. Шамне, М. Савчин М., Василенка Л., Ягупова В., присвячені питанням вікової та психологічної педагогіки; Гурьянкової А., Степанюк А., Пустовіт Н., Білявського Г. та ін., присвячені питанням освіти сталого розвитку та проблемі підвищення

екологічної компетентності старшокласників; праці Шеремета В., о. Тимчишина Б., с. Цюпи Л., Дуди Н., Козіброди А. про екологічні цінності, моральну катехизу й сприяння здоровому способу життя школярів. У роботі є посилання на освітні програми, методичні рекомендації, державні та міжнародні закони.

Оригінальність: дослідження екологічної компетентності (моральної відповідальності за створіння) учнів старшої школи в рамках магістерської роботи здійснюється вперше.

Межі: робота буде поєднувати принципи, підходи, методи психолого-педагогічних наук, катехитичні й морального богослов'я.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел і літератури, висновків та семи додатків.

РОЗДІЛ 1

Теоретичні основи екологічної компетентності у старшій школі

У цьому розділі будуть розглянуті теоретичні засади екологічної компетентності учнів старшої школи. Найперше проаналізуємо зміст поняття компетентнісного підходу, з'ясуємо цілі та завдання компетентнісного навчання, дослідимо психолого-педагогічні особливості учнів старшого шкільного віку. Дослідження особливостей вікової категорії ранньої юності допоможе нам підібрати ефективніші методи формування екологічної компетентності старшокласників, виховання в них моральної відповідальності за Боже створіння (екологію) та природне довкілля.

1.1. Цілі та завдання компетентнісного навчання

Сучасний освітній процес в Україні за останні десятиліття зорієнтований на розвиток компетентностей особистості та їх розвиток і вдосконалення упродовж життя. Українська освіта орієнтується на зміст поняття «компетентність» та перелік ключових компетентностей (КК) за прикладом західноєвропейських країн³.

Метою сучасної школи є модернізація освіти, відхід від енциклопедичності навчання і зосередження на особистих досягненнях учня, його умінні застосовувати сформовані компетентності у своєму повсякденному житті, успішно соціалізуватися в суспільстві, займатися самоосвітою упродовж життя, постійно розвиватися і вдосконалюватися. Як показує досвід, не всі учні, які досягли високих результатів у навчанні, стають успішними в кар'єрному зростанні в умовах ринкової економіки, не всі легко можуть адаптуватися до обраного місця праці, не завжди традиційні отримані знання є достатніми для розв'язання складних нестандартних життєвих ситуацій.

³ План дій Євросоюзу та Ради Європи для України 2008-2011, <https://zakon.rada.gov.ua/go/994_929> (20.05.2020).

Роль учителя в сучасному освітньому процесі не може полягати лише у передачі та перевірці якості засвоєних учнем знань, обсягу матеріалу, часто відірваних один від одного знань, умінь та навичок (ЗУН). Завдання сучасного педагога - формувати в учнів навички вчитися, діяти практично і творчо, брати відповідальність за прийняті рішення, мотивувати бути успішними в особистому, професійному, суспільному житті. Як вважає О. Пометун, «компетентнісний підхід» спрямовує освітній процес «на формування та розвиток ключових (базових, основних) , загальногалузевих та предметних компетентностей»⁴.

Розглянемо відмінності між компетентнісним та «некомпетентнісним» навчанням, які подає І. Сергєєв у вигляді таблиці⁵. На основі поданих даних можемо зробити висновки про різні цілі, які ставлять перед собою ці два підходи у навчанні.

Отже, для традиційного підходу важливе засвоєння учнем максимального обсягу знань: певних понять, визначень, умінь тощо, засвоєних на заняттях. Більше знань – запорука успішного майбутнього. Тому традиційне навчання ніби обмежене предметними ЗУН.

Завдання компетентнісного підходу – сформувати освічену людину, готову в певних умовах вирішувати конкретні завдання різного рівня складності, виходячи з власного досвіду та набутих у школі ЗУН. Знання залишаються важливим фундаментом для подальшої розбудови: як саме учень зможе їх застосовувати, оперувати набутими компетенціями і будувати своє успішне майбутнє.

Дана тематика є в центрі досліджень сучасних українських науковців Н. Бібік, О. Біди, С. Бондар, М. Вашуленка, Л. Коваль, О. Овчарук, О. Пометун, К. Пономарьової, О. Савченко, С. Трубачевої та ін. Дослідники у своїх наукових працях визначають зміст понять «компетентність» та «компетенція», визначають

⁴ Пометун О. *Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті* // О. Овчарук// Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / ред. О. Овчарук. Київ: К.І.С. 2004, 64.

⁵ Див. Додаток №1. С. Сергєєв - В. Блинов *Как реализовать компетентностный подход на уроке и во внеурочной деятельности: Практическое пособие*. Москва: АРКТИ 2007, 132.

і порівнюють основні характеристики ключових компетентностей в освітніх системах інших країн Європи, розробляють і впроваджують систему формування КК в сучасній українській школі з метою оновлення змісту освіти, форм і методів навчання та виховання учнів.

Розглянемо, у чому полягає відмінність між термінами «компетенція» і «компетентність». Дослідники їх розрізняють, як два різних поняття. Компетенція – це суспільна норма. Дослідниця Н. Бібік стверджує, що поняття «компетенція» - це сукупність знань, умінь та навичок, способи діяльності і набутий досвід людини⁶; наголошує на важливості переорієнтації освіти з процесу на результат⁷. Компетенція у процесі засвоєння і відтворення переростає у компетентність. Тобто вдосконалюючись у певному роді заняття чи у професії, ми стаємо компетентними. Тому так важливо поєднувати навчання і практичне застосування своїх знань.

Дослідники І. Лесун та ін. виділяють сім ключових освітніх компетенцій: ціннісно-сміслова, загальнокультурна, навчально-пізнавальна, інформаційна, комунікативна, соціально-трудова, особистісного самовдосконалення⁸.

Компетентність є ширшим поняттям і багато дослідників тлумачать його, враховуючи особистісні якості людини, як результат набутих компетенцій. «Компетентність – це здатність успішно задовольняти індивідуальні й соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання»⁹, стверджує О. Овчарук. Словник іншомовних слів подає нам таке визначення: *компетенція* (лат.) – 1. Добра обізнаність із чим-небудь. 2. Коло повноважень певної організації, особи¹⁰; *компетентність* (від лат. *competens* – належний, відповідний) – поінформованість, обізнаність, авторитетність¹¹. У такому випадку

⁶ Бібік Н. *Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти* // Науковий часопис НПУ ім. Михайла Драгоманова, серія 17, вип. 17, 2010.

⁷ Бібік Н. *Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування* // Овчарук О. // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / ред. Овчарук О. Київ: К.І.С. 2004, 45.

⁸ Див. Лесун І. *Запровадження компетентнісного підходу у навчанні учнів старшої школи* [PDF]: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nchnpu_3_2012_10_11.pdf (10.09.2020).

⁹ *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*, / ред. Овчарук О., 9.

¹⁰ Сліпущко О. *Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові*. Київ: Криниця 1999, 235.

¹¹ *Словник іншомовних слів* / уклад. Морозов С. – Шкарапута Л. Київ: Наукова думка 2000, 282.

компетентність проявляється, коли ми здатні діяти, застосовуємо набуті ЗУН, певний досвід у нетипових та нестандартних ситуаціях, діємо активно і самостійно, шукаємо ефективні шляхи розв'язання важливих проблем, вміємо взаємодіяти з іншими людьми. О. Марущак подає у своїй статті глибокий аналіз терміну «компетентність», базуючись на основі 36 визначень цього поняття різними дослідниками¹². Для зручності, результати у вигляді таблиці виносимо у Додаток №2. Науковець робить висновки та подає власне визначення поняття «компетентність» – «це інтегрована якість особистості, здатність продуктивно виконувати діяльність у певних соціально-зачутих сферах, на основі набутих знань, умінь, навичок, досвіду, ставлень та цінностей»¹³. Такої ж думки дотримується О. Овчарук: «Кожна компетентність побудована на поєднанні знань і вмінь, пізнавальних ставлень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, тобто всього того, що можна мобілізувати для активної дії»¹⁴. Дослідниця А. Гурьянова теж підтримує прихильників компетентнісного підходу:

Компетентність - це інтегрована характеристика якості особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, вміння, ставлення, поведінкові реакції або ж спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання і які дозволяють людині визначити і розв'язувати, незалежно від ситуації, проблеми, арактерні для певної сфери діяльності¹⁵.

Отже, компетентність ґрунтується на знаннях і вміннях людини, крім того важливо врахувати досвід, до якого вони долучаються, та спроможність особистості зрозуміти життєву ситуацію, у якій необхідно їх застосувати.

Компетентнісний підхід тісно пов'язаний з особистісно орієнтованим та діяльнісним підходами до навчання. Перехід до нової освітньої моделі ставить пріоритетом не процес, а результат освіти. Не так важливо сьогодні

¹² Марущак О. *Поняття компетентності у педагогічній діяльності* / Марущак О. // Креативна педагогіка: наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся», Житомир, 2016, вип.11, 97-108.

¹³ Там само.

¹⁴ Пор. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* / ред. Овчарук О., 9-10.

¹⁵ Гурьянова А. *Технології компетентнісно-орієнтованого навчання учнів природничих дисциплін* <http://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/ТЕХНОЛОГІЇ%20КОМПЕТ%20НАВЧАННЯ%20ПОСЛЕДНІЙ%20ВАРІАНТ.doc?id=1ca0247f-f5d3-4692-912b-b186763fad2> (19.09.2020).

«завантажити» учня потоком інформації, скільки зосередити увагу на розвиток навичок самостійно діяти, застосовувати власний успішний досвід у конкретних ситуаціях. Важливо, щоб набуті за період навчання компетентності стали корисними в суспільному житті нашого швидкозмінного світу¹⁶.

Компетентнісний підхід упроваджує нову якість оцінювання: найважливішим результатом навчальної діяльності є розвиток особистісних здібностей учня¹⁷. Важливим є не обсяг накопичених знань, а вміння застосовувати засвоєні компетентності.

Після ухвалення «Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи» (2000) з'явилися нові цілі та функції загальної освіти: «виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язання проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни»¹⁸. Шкільна освіта зобов'язана формувати в учнів уміння самостійно вчитися, критично мислити, користуватись ІКТ, іноземними мовами, самореалізуватися в різних видах діяльності, опановувати практичними вміннями й навичками, необхідними для життєвого і професійного вибору¹⁹. Так компетентнісний підхід посилює практичну спрямованість шкільної освіти.

1.2. Психолого- педагогічні особливості учнів старшої школи

Навчання та виховання тісно пов'язане з віковими особливостями дитини. Безпосередньо від рівня розвитку учня, від вікових новоутворень у його психічній діяльності залежить підбір навчальних методів та форм роботи. Серед дослідників обраної нами теми вікової психології слід назвати таких науковців та філософів як Ж. Піаже, Л. Виготський, Ж. Руссо, Я. Каменський, К. Гельвецій, Д. Дідро, К. Острозький, Г. Сковорода, Й. Песталоцці, П. Юркевич, К.

¹⁶ Нова українська школа: порадник для вчителя / ред. Н. Бібік. Київ: Плеяди 2017.

¹⁷ Див. Типова освітня програма закладів загальної середньої освіти III ступеня, затверджена наказом МОН України від 20.04.2018 № 406 (в редакції наказу МОН України від 28.11.2019 №1493), <<http://osvita.ua/school/program/program-10-11/60636/>> (20.05.2020).

¹⁸ Див. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа).

¹⁹ Див. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ 2007, 2.

Ушинський, С. Балей, В. Вітвіцький, Г. Костельник, В. Горбачевський, П. Гальперін, Г. Костюк, П. Якобсон, Л. Божович, О. Ковальов та багато інших сучасних дослідників (Ю. Приходько, Е. Еріксон, Ф. Райс, Т. Пироженко, І. Пасічник, З. Карпенко та ін.). Основою для нашого дослідження стали посібники М. Савчин, Л. Василенко «Вікова психологія», В. Ягупов «Педагогіка», Н. Токарева, А. Шамне «Вікова та педагогічна психологія», а також дослідження інших авторів.

Анатомо-фізіологічні особливості розвитку

Вік старшокласників зазвичай асоціюється з ранньою юністю (за концепцією Д. Ельконіна)²⁰. У цьому віковому періоді особистість переживає перехід від дитинства до дорослості. Від 15-16 до 17-18 років у юнаків завершується активна фаза росту і розвитку організму, статевого дозрівання і початок фізичної зрілості. Тіло набуває правильних пропорцій, кісткова система майже сформована, інтенсивно розвиваються м'язи, збільшується витривалість організму, завершується формування усіх систем організму. Посилену увагу юнаки приділяють власній зовнішності, усвідомлюють власну фізичну силу і красу, з'являється фізичний сексуальний потяг²¹.

Внаслідок перебудови організму відбувається становлення якісних новоутворень: змінюються стосунки з дорослими та однолітками, освоюються нові способи сприйняття морально-етичних норм, відкриття «внутрішнього Я», розвитку самосвідомості, інтересів, світогляду, життєвої позиції, пізнавальної та навчальної діяльності²². Детальніша інформація про новоутворення раннього юнацького віку винесена у Додаток №3 у вигляді таблиці²³.

Розвиток самосвідомості в ранній юності

Найважливішим новоутворенням підліткового віку є становлення самосвідомості (відчуття дорослості) - прагнення незалежності від батьків, нове ставлення до навчання, прояв романтичних стосунків, зміна зовнішнього

²⁰ Скрипченко О. та ін. *Вікова та педагогічна психологія. Навчальний посібник*. Київ: Просвіта 2001, 60.

²¹ Див. Токарева Н.- Шамне А. *Вікова та педагогічна психологія. Навчальний посібник*. Київ 2017, 221-222.

²² Див. Савчин М. – Василенко Л. *Вікова психологія. Навчальний посібник*. Київ: Академвидав 2005, 92.

²³ Див. Додаток №3. Скрипченко та ін. *Вікова та педагогічна психологія*, 231.

вигляду й манери одягатися. Важливим новоутворенням є професійне і особистісне самовизначення - потреба зрозуміти свої можливості, своє місце і призначення в житті²⁴.

Становлення самосвідомості юнаків (за М. Савчин) формується через:

- відкриття власної індивідуальності, внутрішнього світу, свого Я,
- усвідомлення незворотності часу,
- формування цілісного уявлення про себе²⁵.

Внутрішній світ старшокласника стає для нього цінністю. Він відкриває для себе власний світ, досвідчує свою неповторність. Цей процес часто пов'язаний з тривожністю і бажанням бути наодинці. Активно розвивається самосвідомість. Підвищується самооцінка, з'являється почуття власної гідності.

Усвідомлення обмеження часу свого існування спонукає замислитися над сенсом життя, своїм майбутнім, переоцінити дитячі мрії, глибше пізнавати вічні цінності і правильно робити свій життєвий вибір. У майбутнє більшість юнаків дивляться з оптимізмом²⁶.

У цей період через самоаналіз і роздуми формується світогляд, розставляються пріоритети у системі цінностей, утверджуються моральні принципи, здійснюється самовизначення особистісне, соціальне і професійне²⁷.

У старшокласника виникають важливі особистісні якості: усвідомленість, самостійність, незалежність. Він вирішує складні життєві проблеми. Прагнення до самореалізації спонукає знайти своє місце серед інших, зайняти свою нішу в соціумі, розкрити свій потенціал. Це формує почуття відповідальності за себе, за спільну справу і за інших людей. Отже, новоутворенням цього віку є самовизначення себе, усвідомлення своїх можливостей і прагнень, свого призначення в житті²⁸.

²⁴ Пор. Кибирев А. – Веревкина Т. *Интерактивные методы обучения: теория и практика: Учебно-методическое пособие для студентов высших учебных заведений, слушателей учреждений дополнительного педагогического образования*. Хабаровск: ХК ИППК ПК 2003, 24.

²⁵ Див. Савчин – Василенко. *Вікова психологія*, 239-244.

²⁶ Див. Там само, 242.

²⁷ Див. Там само, 249.

²⁸ Див. Ягупов В. *Педагогіка. Навчальний посібник*. Київ: Либідь 2002, 32.

Соціалізація в ранній юності

Період ранньої юності – час завершення первинної соціалізації, перехід до етапу самостійної та відповідальної зрілості на шляху до дорослого життя.

Юнаки вирізняються творчою самодіяльністю, прагненням до відповідальності.

Особистість досягає високого рівня інтелектуального розвитку, збагачує ментальний досвід, уперше масштабно роздивляється свій внутрішній світ, свою індивідуальність, формує цілісний Я-образ, самовизначається у життєвих і професійних планах, осмислено спрямовує свій погляд у майбутнє, що свідчить про перехід її до етапу дорослості²⁹.

Основні напрямки соціалізації в період ранньої юності такі:

- усвідомлення власної значущості в соціумі,
- становлення ідентичності, власного Я, пошук сенсу життя,
- формування власної позиції дорослої людини,
- самостійне та професійне самовизначення³⁰.

Вікова криза 17 років пов'язана з усвідомленням своєї ідентичності (*хто я? який я? чого прагну?*), з пошуком власного місця в соціумі, особистісним та професійним самовизначенням³¹ та самореалізацією (*яка моя роль у суспільстві?*), з юнацьким максималізмом. У юнаків у цей час з'являються відчуття власної значущості й водночас конфліктність, заперечення, впертість, відкидання компромісу. За Е. Еріксоном, найважливішим аспектом в юнацькому віці є становлення ідентичності і момент інтеграції «его-ідентичності» та «соціальної ідентичності»³². Як припускає Дж. Марш, «особистісна ідентичність» досягається шляхом «вирішення проблем», через «усвідомлення своїх сильних і слабких сторін, цілеспрямованості і усвідомленості свого життя»³³.

Юнаки на цьому етапі розвитку відповідно до власних інтересів, цінностей та потреб проектують плани на майбутнє, роблять професійний та життєвий вибір. Роль школи й батьківська відповідальність і підтримка є важливою та необхідною.

²⁹ Савчин – Василенко. *Вікова психологія*, 234.

³⁰ Див. Токарева – Шамне. *Вікова та педагогічна психологія*, 227.

³¹ Див. Савчин – Василенко. *Вікова психологія*, 239.

³² Див. Токарева – Шамне. *Вікова та педагогічна психологія*, 223-224.

³³ Там само, 226.

Особливості спілкування з однолітками і з дорослими

У цьому віці спілкування з однолітками надзвичайно важливе, є основним видом діяльності, виявом самоствердження. Цю думку підтверджують більшість дослідників юнацтва: Д. Ельконін, Л. Виготський, Л. Божович та ін.³⁴. Воно відрізняється від спілкування з дорослими, має інтимний, особистісний характер. Основні напрями спілкування (за Н. Токаревою):

- широкий діапазон контактів з однолітками,
- почуття першої закоханості, сексуальна прихильність,
- приналежність до юнацької субкультури³⁵.

Юнацька дружба дуже емоційна, часто є елементом своєрідної психотерапії, джерелом підтримки, самоповаги. Юнаки часто переживають самотність, маючи достатньо друзів, бо ще не вміють виразити у спілкуванні усі свої почуття³⁶. Спілкування з товаришами настільки важливе, що нерідко витісняє навчання і навіть стосунки з рідними. Підлітки цінують дружбу, водночас є вкрай ревнивими та схильними до образ³⁷. Перше кохання нестійке і поверхове.

Активно творяться підліткові групи за інтересами, що вирізняються високою згуртованістю учасників, нестандартним мисленням, прогресивними ідеями. Приналежність до «юнацької субкультури», як пошук своєї ідентичності, проявляється в основному через дозвілєву діяльність (музика, кіно, мистецтво, спорт, рольові ігри тощо), моду, сленг. У такий спосіб юнацтво протиставляє свою культуру, бажає вирізнитися у пошуку власного стилю життя, самореалізуватися. Вирізняються власною ідеологією та символікою³⁸.

Змінюються стосунки і з дорослими. Школярі потребують спілкування і допомоги старших, водночас вимагають поваги, довіри та самостійності, обмежуючи права дорослого та розширюючи власні. Їхня боротьба за зміну типу стосунків проявляється через протест, відмову виконувати свої обов'язки, розпорядження дорослих, зумовлюючи конфлікти, непорозуміння та труднощі у

³⁴ Див. Токарева – Шамне. *Вікова та педагогічна психологія*, 227.

³⁵ Там само, 228.

³⁶ Пор. Кибирев – Вєревкина. *Интерактивные методы обучения: теория и практика*, 26.

³⁷ Пор. Савчин – Василенко. *Вікова психологія*, 249.

³⁸ Див. Токарева - Шамне. *Вікова та педагогічна психологія*, 236-243.

спілкуванні. Юнаки прагнуть самостійності у вирішенні різноманітних проблем. Стиль спілкування з дорослими впливає на самооцінку юнаків³⁹.

Ускладнюються взаємини із вчителями. Ідеального вчителя, на думку старшокласників, характеризують такі якості, як здатність зрозуміти, сердечність, також професійна компетентність і вміння справедливо керувати. Між учителем та учнями будуються ефективні стосунки лише на взаємній довірі, розумінні та повазі⁴⁰.

Розвиток пізнавальної сфери, формування світогляду

У юнаків зростає рівень абстрагування й узагальнення, активізується інтелектуальна діяльність, поглиблюється понятійне теоретичне мислення, яке характеризується критичністю, захопленням філософськими міркуваннями, утверджуються світоглядні переконання, домінує орієнтація на майбутнє. Часто юнаки переоцінюють свої розумові здібності.

У старшокласників змінюється ставлення до навчання і мотивація. Навчання стає більш вибіркоким. Увага здатна переключатися з одного предмету на інший. Підвищується інтерес до предметів, які є, на їхню думку, базою для їхнього «життєвого плану» та самореалізації. Ставлення до окремих предметів зумовлене не ставленням до вчителя, а власними інтересами, професійним вибором. А це вимагає зміни методів навчання з урахуванням учнівських інтересів та їхніх індивідуальних особливостей⁴¹. Тому робота, спрямована на підготовку до вибору старшокласниками професії, - важлива частина навчально-виховного процесу.

У цей період активно формується світогляд юнаків – власні погляди на світ і життя у ньому, що включає систему морально-етичних переконань, духовних цінностей, і вимагає розуміння сутності життя, відповідального прийняття рішень, осмислення наслідків вчинених дій. Юнаки формують свої ідеали, що мотивують їхню діяльність, вибудовують «ієрархію цінностей». Часто ідеалами

³⁹ Див. Савчин – Василенко. *Вікова психологія*, 250.

⁴⁰ Див. Ягупов. *Педагогіка*, 84.

⁴¹ Пор. Савчин – Василенко. *Вікова психологія*, 252-257.

для юнаків стають конкретні люди. У цей період кристалізуються моральні принципи – фундамент відповідальної поведінки.

Юнаки усвідомлюють себе частиною суспільства, перебирають на себе відповідальну дорослу форму поведінки, усвідомлюють необхідність вирішувати життєві проблеми. Але на цьому етапі їм це дається нелегко, відчувається брак досвіду, вагання, невпевненість⁴².

1.3. Теоретичні засади формування екологічної компетентності у старшокласників

Про компетентнісний підхід до формування змісту освіти йдеться в Державному стандарті базової і повної середньої освіти, його реалізовано в Критеріях навчальних досягнень та новій Типовій освітній програмі закладів загальної середньої освіти III ступеня, яка затверджена наказом МОН України від 20. 04. 2018 р. №406⁴³. У критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів подано трьохрівневу ієрархію компетентностей:

- предметні,
- міжпредметні,
- ключові⁴⁴.

Ключова компетентність (КК) може бути визначена як здатність людини на основі власної бази ЗУН, ставлень та досвіду здійснювати складні багатофункціональні, багатопредметні види діяльності, ефективно розв'язуючи відповідні проблеми часто у нестандартних ситуаціях. КК завжди реалізуються в конкретній сфері (професії) та в конкретній ситуації. Предметні компетентності (ПК) набуваються учнем впродовж вивчення того чи іншого предмета у всіх класах і впливають зі змісту шкільної освіти⁴⁵.

⁴² Див. Савчин – Василенко. *Вікова психологія*, 235.

⁴³ *Типова освітня програма закладів загальної середньої освіти III ступеня* <<http://osvita.ua/school/program/program-10-11/60636/>> (20.05.2020).

⁴⁴ *Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти* <<http://ftl.if.ua/index.php/metodychna-robot/metodychni-vkazivky-dlia-vchyteliv/361-kryterii-otsiniuvannia-navchalnykh-dosiahnen>> (20.05.2020).

⁴⁵ *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* / ред. Овчарук О., 17.

У Державному стандарті чітко визначено завдання педагога згідно з метою та цілями компетентнісного навчання. Компетентісне навчання зорієнтоване на формування ключових компетентностей учнів в межах конкретної освітньої галузі. Існує п'ять наскрізних КК: уміння вчитися (навчально-пізнавальна), здоров'язбережувальна, соціально-трудова (кооперативна), загальнокультурна, інформаційна⁴⁶. Серед ключових виділяють також такі компетентності:

- спілкування державною (і рідною — у разі відмінності) мовами,
- спілкування іноземними мовами,
- математична компетентність,
- основні компетентності у природничих науках і технологіях,
- інформаційно-цифрова компетентність,
- уміння вчитися впродовж життя,
- ініціативність і підприємливість,
- соціальна і громадянська компетентності,
- обізнаність і самовираження у сфері культури,
- екологічна грамотність і здорове життя⁴⁷.

Для зручності, характеристику кожної КК виносимо у Додаток №5.

Згадані вище наскрізні КК, як «уміння вчитися, ініціативність і підприємливість, екологічна грамотність і здоровий спосіб життя, соціальна та громадянська компетентності»⁴⁸ формуються в процесі навчання через усі предмети та виховні заходи, вони об'єднують усі інші предметні компетентності. На формування КК впливають сім'я, мас-медіа, релігійні та культурні організації⁴⁹.

Як уже було згадано, «компетенція» є похідним, вужчим від поняття «компетентність». Це закріплений освітній результат. Основу предметної компетенції складають ЗУН та ставлення. Предметні компетенції - це вимоги до засвоєння учнями тих знань та способів діяльності, на основі яких формуються

⁴⁶ Див. Додаток 4. Гурьянова. *Технології компетентнісно-орієнтованого навчання учнів природничих дисциплін*, 16.

⁴⁷ Див. Додаток №5. Характеристики ключових компетентностей.

⁴⁸ Див. *Типова освітня програма закладів загальної середньої освіти III ступеня*.

⁴⁹ Див. Там само.

відповідні вміння й досвід у певній галузі, вони формують якості успішної особистості⁵⁰.

Детальніше ми зупинимося на дослідженні поняття «екологічна компетентність» (ЕК), розглянемо її місце в екологічній освіті та вихованні. Завданням екологічної освіти та виховання є формування екологічної грамотності. За новим Державним стандартом освіти,

екологічна компетентність передбачає усвідомлення основ екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадного використання природних ресурсів, розуміючи важливість збереження природи для сталого розвитку суспільства⁵¹.

Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя є надзвичайно важливими компетентностями для успішної реалізації та збереження себе в сучасному світі, «для свого виживання людство повинно знати екологічні закони і діяти згідно з ними»⁵². Екологічно грамотною є та особа, яка компетентна у сфері екології, здорового життя, відповідальна за довкілля у своєму «полі відповідальності»⁵³, раціонально використовує природні ресурси, дбаючи про майбутні покоління, здатна розуміти й вирішувати непрості екологічні проблеми. Власне, це особа з певною системою цінностей, що базуються на ставленні до природи як до унікальної цінності, турботливому ставленні до довкілля, відповідає за збереження власного здоров'я.

Питання екологічної освіти та виховання розглядалися ще в наукових працях таких педагогів-класиків як Я. Коменський⁵⁴, Ж. Руссо, Й. Песталоцці, М. Добролюбов, К. Ушинський⁵⁵, В. Сухомлинський⁵⁶ та ін. Екологічні проблеми, пов'язані з формуванням внутрішнього світу особистості, стали предметом дослідження в дослідженнях таких учених як Г. Білецької, О. Колонькової, Л.

⁵⁰ Див. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* / ред. Овчарук О., 17.

⁵¹ Див. *Типова освітня програма закладів загальної середньої освіти III ступеня*.

⁵² Білявський Г. *Основи екології: теорія та практикум: навч. посібник* / Білявський Г. та ін. Київ: Лібра 2002, 352.

⁵³ *Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях: науково-методичний посібник для вчителів* / ред. Бондар О. Херсон: Грінь Д.С. 2015, 127.

⁵⁴ Коменський Я. *Вибрані педагогічні твори* / ред. з біографічним нарисом і примітками Красновський А. Київ: Рад. школа 1940, Т. 1.: Велика дидактика, 248.

⁵⁵ Ушинський К. *Вибрані педагогічні твори в 2-х тт* / Ушинський К. Київ: Рад. школа 1983, Т. 1.: Теоретичні проблеми педагогіки, 488.

⁵⁶ Сухомлинський В. *Вибрані твори в 5-и тт* / Сухомлинський В. Київ: Рад. Школа 1976, Т.2, 670.

Лук'янової, О. Паламарчук, В. Маршицької, О. Пруцакової, Л. Титаренко, Н. Пустовіт, І. Фролова, Л. Руденко, С. Шмалей, Г. Тарасенка, Г. Ярчука, С. Совгіри⁵⁷ та ін. Більшість сучасних педагогів вважають, що внаслідок взаємодії екологічного знання, культури та свідомості, на основі загальнолюдських та моральних цінностей, духовності формуються екологічні переконання особистості.

Тому проблема формування екологічної свідомості, екологічної грамотності, екологічної культури та здорового способу життя юнаків залишається надзвичайно актуальною і на сьогодні.

Формування екологічної грамотності школярів вимагає особливого підходу і певної системи. Психологи Ж. Піаже, В. Давидов стверджують, що розуміння основних законів функціонування природи доступне учням ще з молодшого шкільного віку⁵⁸. Основні закони природи стають основою для створення у свідомості учнів цілісної картини світу, в якому вони живуть. Це фундамент для формування екологічної культури і правильного способу життя школярів упродовж всього життя. Тому важливо залучати їх до різного роду екологічної та природоохоронної діяльності, але найважливіше завдання полягає в тому, щоб створити умови для щораз глибшого зацікавлення учнів у такого роду праці. Н. Пустовіт, провівши дослідження на базі однієї з київських шкіл, стверджує, що учні старших класів глибше усвідомлюють суть екологічних проблем та викликів у сучасному світі у порівнянні з учнями восьмих класів, і готові долучитися до діяльності молодіжних екологічних організацій⁵⁹. Різні науковці виділяють в ЕК не однакову кількість складових. Ми зупинимося на трьох її компонентах, згідно з дослідженням А. Гурьянової⁶⁰.

Навчально-пізнавальний компонент ЕК полягає в тому, щоб формувати екологічні ЗУН, екологічні переконання, культуру та чітку громадянську

⁵⁷ Совгіра С. *Технологія та організація природоохоронних робіт: підручник* / Совгіра С. та ін. Київ: Науковий світ 2011.- 319.

⁵⁸ Степанюк А. *До проблеми формування цілісних знань школярів про живу природу* / Степанюк А. // Педагогіка і психологія 1997, № 4, 68-77.

⁵⁹ Пустовіт Н. *Освіта для сталого розвитку – важливий напрям підвищення екологічної компетентності вчителя* // Вісник Житомирського університету ім. І. Франка (2006).

⁶⁰ Див. Гурьянова А. *Технології компетентнісно-орієнтованого навчання учнів природничих дисциплін*, 19-33.

позицію учнів під час уроків, на виховних, тематичних та позаурочних заходах. Сюди належать знання про біосферу, екологію, взаємодію людини і природи, види забруднень та запобігання їм, збереження природних ресурсів тощо⁶¹.

Науково-дослідницька складова ЕК спонукає розширювати знання учнів, розвивати аналітичне та критичне мислення, діяти нестандартно у розв'язанні непростих екологічних проблем, уміння робити висновки, обґрунтовувати свій екологічний вибір, прогнозувати негативні наслідки тощо⁶². Невід'ємною складовою екологічної освіти є навчально-практична діяльність, яка становить собою заохочення учнів до різного роду спостережень, екскурсій екологічними стежками, екологічних ігор, квестів, участі в різноманітних екопроектах та акціях безпосередньо в тісному контакті з природою. Важливо вміло залучати школярів до природоохоронної діяльності для закріплення набутих екологічних знань, умінь, переконань. Бо «екологічні знання формують екологічну свідомість, на основі якої формуються екологічні переконання, які в свою чергу є структурним компонентом екологічного світогляду»⁶³.

До особистісної складової ЕК відносять мотивацію до природоохоронної, еколого-натуралістичної діяльності, оцінку стану довкілля, екологічну самооцінку та оцінку дій інших людей відносно живої природи, готовність до збереження та захисту природного середовища, екологічний стиль життя⁶⁴.

Екологічна компетентність – це «інтегрований результат» усієї навчальної діяльності учня у межах екологічної грамотності. Формування екологічної компетентності пов'язане з такими ключовими компетентностями:

- соціальна компетентність (учень дотримується екологічних норм, приймає рішення, є відповідальним за свій екологічний вибір),
- полікультурна компетентність (екологічна культура поєднана з толерантним ставленням до матеріальної та духовної спадщини представників інших культур, національностей, релігій),

⁶¹ Див. Гурьянова А. *Технології компетентнісно-орієнтованого навчання учнів природничих дисциплін*, 31.

⁶² Див. Там само, 32.

⁶³ Див. Задорожна О. *Формування екологічних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної роботи* // Проблеми підготовки сучасного вчителя 2012, №5 (Ч.1), 159-166.

⁶⁴ Гурьянова А. *Технології компетентнісно-орієнтованого навчання учнів природничих дисциплін*, 33.

- комунікативна (уміння неконфліктно спілкуватися та відстоювати власні переконання, грамотно інтерпретувати і використовувати інформацію екологічного спрямування),

- продуктивна творча діяльність (розвиток екологічної грамотності, мислення, уміння знаходити правильні рішення для вирішення непростих екологічних проблем, набування екологічного життєвого досвіду)⁶⁵.

Якщо підсумувати, то екологічна компетентність –

набуте цілісне особистісне утворення, що у процесі самореалізації в усіх сферах буття виявляє здатність особистості самостійно, оперативно і ефективно мобілізувати знання і досвід задля виокремлення екологічних проблем чи відповідної життєвої ситуації, прийняття рішень і діяльність на основі пріоритету екологічних цінностей, усвідомленого почуття власної причетності до екологічних проблем і відповідальності за результати своїх дій і вчинків в інтересах особистої екологічної безпеки, практичного поліпшення стану навколишнього середовища та сталого розвитку⁶⁶.

Екологічна свідомість людини формується на основі екологічної культури. Її потрібно починати закладати ще з дитинства, а не в шкільному віці, коли учень вперше чує про збереження довкілля і пошанування природи на уроках екології. Формувати екологічну грамотність та здоровий спосіб життя простіше на уроках природничого спрямування – біології, екології, фізики, хімії, географії, основ здоров'я, фізичної культури, - оскільки навчальний матеріал цих предметів безпосередньо стосується навколишнього середовища, життєдіяльності та здоров'я людини. Все ж екологічна компетентність, як було зазначено вище, формується в процесі навчання в межах усіх предметів, у тому числі й гуманітарного та духовно-морального спрямування, та за допомогою різноманітних виховних заходів.

Тут важливо, щоб обрані педагогом методи та форми роботи були не лише цікавими, а й максимально наближеними до життя. Екологічні знання, екологічні переконання та екологічна діяльність повинні взаємно доповнювати одне одного для розвитку ЕК, для формування цілісних знань про живу природу, для творчої самореалізації учнів. До ефективних інструментів у формування ЕК

⁶⁵ Див. Гурьянова А. *Технології компетентнісно-орієнтованого навчання учнів природничих дисциплін*, 34.

⁶⁶ *Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях* / ред. Бондар О., 126.

старшокласників належать: інтегрований навчальний матеріал, візуалізація навчання (фото-, відеоматеріал, створення ментальних карт тощо); підготовка та презентація еко-проектів; створення екологічних буклетів; проведення виховних тематичних заходів; еколого-красознавчі поїздки, еко-табори; волонтерська діяльність; участь в екологічних ініціативах, квестах, конкурсах-аукціонах, інтернет-проектах; позашкільна природоохоронна робота (проведення толок, озеленення території, догляд за зеленими насадженнями).

Для кращої мотивації учнів старших класів для розвитку ЕК варто використовувати різноманітний матеріал, дидактичні ігри, наукові проекти природоохоронного спрямування, що спонукають до пошуку, розвивають пізнавальні здібності, спонукають застосовувати знання, досвід у нових нестандартних ситуаціях, дозволяють брати на себе ініціативу, відчувати свою відповідальність за процес тощо. Найбільш цікавими та ефективними для старшокласників є інтерактивні технології, участь в проектній, волонтерській та ігровій діяльності⁶⁷.

1.4. Моральна відповідальність за Боже створіння (екологія) та природне довкілля.

Екологічна проблема, взаємодія людини і природи, турбота про довкілля належить до актуальних і глобальних проблем сьогодення, бо охоплює населення всіх країн і територіальні межі усієї нашої планети. Сьогодні глобальність екологічної проблеми - це виклик для всього людства, бо усе живе взаємозалежить у всесвітній екосистемі, а відповідальність за світ – наше спільне благо – лежить на кожному з нас.

Якість життя у нашому глобалізованому світі за останні півстоліття значно погіршилася, країни самотужки не в змозі долати наслідки кліматичних змін, вирішити проблему зменшення невідновлювальних ресурсів, забруднення довкілля (особливо води й повітря). Концепція сталого розвитку стала

⁶⁷ Навчальні програми для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів <<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>> (20.05.2020).

відповіддю на виклики часу, альтернативою незбалансованому суспільному розвитку, про що вперше засвідчено в офіційних документах ООН «Порядок денний на XXI століття» (прийнятий на Всесвітній конференції з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро 1992 року)⁶⁸ та в матеріалах рішення Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (відбувся в Йоганнесбурзі 2002 року)⁶⁹, а також саміту ООН з питань Цілей розвитку тисячоліття (2010 року)⁷⁰.

«Сталий розвиток – це такий розвиток суспільства, який задовольняє потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність наступних поколінь задовольняти свої власні потреби»⁷¹. Сучасна екологічна ситуація, що є наслідком негативного впливу людини на довкілля, її споживацького ставлення, змушує людство переосмислити ієрархію цінностей, змінити своє мислення та сучасну позицію, що природа – лише знаряддя в наших руках, об'єкт експлуатації. Це спонукає формувати стійку екологію людини та цілісний гармонійний розвиток.

Порушення природної рівноваги, погіршення стану довкілля тісно пов'язане з надмірним споживанням ресурсів, економічною кризою та продовольчою безпекою. Хибним і загрозливим для людства виявилось припущення про невичерпність природних ресурсів, про просте вирішення питання подолання негативних наслідків втручання людини в екосвіт, небезпека «технології ризику»⁷². Тому питання екології, заміна споживацького ставлення соціуму екологічним наверненням як ніколи тісно взаємодіють з питаннями християнської моралі, яка стоїть на сторожі екологічного покликання людини. Моральна криза особистості (жити так, «ніби Бога не було») формує «культуру смерті» і є згубною для природи і для спасіння душі людини⁷³. Екологія людини – запорука екології довкілля, тому християнська екологічна культура має стати

⁶⁸ Див. *Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник* / Садовенко А. та ін. Київ 2011, 56.

⁶⁹ Там само, 67.

⁷⁰ Там само, 72.

⁷¹ Там само, 25.

⁷² Комісія у справах катехизації при Патріаршій Курії - Катехитично-педагогічний інститут УКУ. *Життя у Христі: Моральна катехиза* / упор. о. д-р Шевчук С. Львів 2004, 165.

⁷³ Іван Павло II. Енцикліка *Evangelium vitae* [«Євангеліє Життя»], (1995) / Іван Павло II. Ватиканська друкарня 1995, № 87, 22.

вакциною від вірусу споживацтва у світі, пошкодженому людським гріхом. «Не можемо вдавати, що ми здорові у хворому світі», - проголосив Папа цього року 5 червня в День охорони довкілля.

Важко заперечити думки відомого американського еколога Б.Коммонера про незворотну дію екологічних законів на Землі, які можна передати кількома наступними правилами:

1. Усе пов'язане з усім – закон про біосферу і екосистеми, про взаємозв'язки між компонентами природи.
2. Усе має кудись діватися – закон господарської діяльності людини, відходи від якої неминучі, тому треба думати про зменшення відходів та вилучення їх з біосферних циклів речовин.
3. Природа знає краще – найбільш важливий закон природокористування. Він визначає, що не можна намагатися підкорити природу, а треба співпрацювати з нею, ... сама людина – біологічний вид, що вона – дитя природи а не її господар.
4. Ніщо не дається даремно (за все треба платити) – загальний закон раціонального природокористування⁷⁴.

Давно стало очевидним, що в умовах загрози екологічної кризи⁷⁵ маємо змінити своє ставлення до природи від егоїстичного домінування над нею до усвідомлення себе невід'ємною її частиною, розуміння свого місця і ролі в екосистемі, пригадати свої завдання і обов'язки перед Творцем. Наше життя взаємопов'язане із зовнішнім світом, ми – частина природи і взаємодіємо з нею. «Дбайливо ставитись до природних благ», раціонально та помірковано використовувати їх закликає нас Господь у десятій заповіді⁷⁶. Тому «богословський аспект є необхідним як для витлумачення, так і для вирішення актуальних проблем людського співжиття»⁷⁷.

Невід'ємною частиною християнського віровчення було і залишається вчення Церкви про відповідальність за створіння, що випливає з віри. Бути учнем Христа вимагає завжди чутливо ставитися до природи в усіх її видах, бо люди – її частина. «Термін «створіння» несе в собі значно глибший зміст, аніж «природа». Як створіння, всі живі істоти та речі мають своє джерело, єдність,

⁷⁴ Білявський Г. *Основи екології: теорія та практикум*, 11.

⁷⁵ *Життя у Христі: Моральна катехиза*, 163.

⁷⁶ Патріарша катехитична комісія УГКЦ - Катехитично-педагогічний інститут УКУ. *Божі заповіді та Євангельські блаженства. Катехуменат і катехизація дорослих в УГКЦ*. Львів 2016, 85.

⁷⁷ Іван Павло II. *Енцикліка Centesimus annus* [«Сотий рік»], (1991) // *Церква і соціальні проблеми* / Іван Павло II. Львів 1998, 55.

зміст та вдосконалення в Бозі й завдячують Його всемогутності та любові»⁷⁸. Адже весь видимий і невидимий світ – це створіння Бога Творця (Бут 1; 2,1; Іс 37,16)⁷⁹. Шануючи природу як Боже створіння, ми вшануємо самого Творця.

Християнське сприйняття світу постає із вдячності Богові за дар світу. Ця вдячність породжує відкритість людини до світу й земних справ, розкриває їхній духовний вимір. Своєю діяльністю та працелюбністю людина, долучаючись до божественної майстерності й мудрості, робить творіння, космос, уже впорядкований Отцем, ще прекраснішим⁸⁰.

Єдиний Господь є володарем усього всесвіту, усього творіння, видимого і невидимого світу, неба і землі (див. Пс. 89,12; 102,26). Хвала Богові творцеві, що все створив мудро і всім управляє (див. Пс. 104).

Чітке тлумачення про відповідальність за Боже творіння для своїх вірних подано у Катехизмі «Христос – наша Пасха» у розділі «Переображення світу» (див. п. 991-1001), тут подано навчання про турботу за Боже творіння, застереження чинити «екологічний гріх»⁸¹, заохочення до актів любові та милосердя щодо довкілля. Бо «злочин проти природи – це гріх проти себе самого і гріх проти Бога»⁸². Наслідком екологічного гріха стає егоцентризм, «деградація людини і деструкція довкілля»⁸³.

Завданням людства є «мудро управляти» (тобто турботливо доглядати) і опікуватися дарованим Богом творінням, вдосконалювати його. Господь настільки підніс гідність людини, що дозволив їй співпрацювати у справі сотворіння, тому це ще більше закликає відповідально і гідно поводитися у всіх сферах життєдіяльності, «спонукає нас бути охоронцями створіння»⁸⁴. Людина – лише «управитель у Господньому винограднику», що має за обов'язок

⁷⁸ *Життя у Христі: Моральна катехиза*, 167.

⁷⁹ Святе Письмо Старого та Нового Завіту / пер. о. Хоменко І. Львів: Місіонер 2007.

⁸⁰ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, 914.

⁸¹ Іван Павло II. Апостольське повчання *Ecclesia in America* [«Церква в Америці»], (22 січня 1999), 56.

⁸² Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'* [«Будь прославлений»], (2015). Київ - Івано-Франківськ - Дрогобич: Коло 2019, 8.

⁸³ *Життя у Христі: Моральна катехиза*, 168.

⁸⁴ Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'*, 236.

«своєчасно повертати плоди їхньому справжньому Господареві» (див. Мр. 12, 2-11)⁸⁵, реалізуючи християнське та загальнолюдське екологічне покликання⁸⁶.

Бути людиною – це означає також бути свідомим свого екологічного покликання: по-людськи ставитись до природи, берегти і примножувати її дари, трактувати як рідний дім, як місце Божої присутності, як Боже створіння, довірене нам на відповідальне управління, як оживлений організм, інтегральною частиною якого є ми самі⁸⁷.

Яскравим прикладом тісної спорідненості людини і природи є бенедиктинська і францисканська духовність, в основі якої закладено любов до Бога, повагу до Його створіння, піклування про ближніх: «Бенедиктинська і францисканська духовність свідчить про таку спорідненість людини зі створеним середовищем, виховуючи в неї повагу до кожної реалії навколишнього світу»⁸⁸. Св. Франциск з Асичу по праву є покровителем усіх екологів і тих, хто вболіває за долю нашого спільного дому. Вселенська Церква закликає присвятити час від 1 вересня до 4 жовтня (свято св. Франциска з Асичу) для особливих молитов та екологічних ініціатив. «Щорічний День молитви за збереження створіння є гарною нагодою як для окремих віруючих людей, так і для громад – відновити свою власну згоду у прийнятті особистого покликання охоронця створіння...»⁸⁹

Одним з важливих пріоритетів Церкви є заохочення людства до екологічного іспиту сумління, захисту і збереження довкілля для майбутніх поколінь і збереження здоров'я сучасного покоління. Саме тому в сучасних умовах «екологічна криза вимагає глибокого внутрішнього навернення»⁹⁰.

Екологічне питання тісно пов'язане з проблемою надмірного, корисливого, агресивного споживання, необдуманого використання людством природних ресурсів, при яких зловживання та втручання відбуваються на всіх рівнях екосистеми. «Природі та лісам, флорі та фауні наносяться серйозні пошкодження

⁸⁵ Катехизм УГКЦ «Христос- наша Пасха», 941.

⁸⁶ Шеремета В. *Екологічні цінності та чесноти* // Сприяння здоровому способу життя школярів: посібник для вчителя (7-11 класи) / Гусак П. та ін./ заг. ред. Гусак П. Львів: Колесо 2013, 184.

⁸⁷ Шеремета. *Екологічні цінності та чесноти*, 184.

⁸⁸ Іван-Павло II. Звернення до учасників З'їзду з питань довкілля і здоров'я (24 березня 1997).

⁸⁹ Папа Франциск. Звернення до Дня молитви за збереження створіння (6 серпня 2015).

⁹⁰ Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'*, 217.

й існує загроза знищення безлічі видів. Все це ставить під загрозу цілу екологічну систему і врешті-решт – виживання людства»⁹¹.

Людське свавілля становить загрозу не лише довкіллю, але перетворює саму людину на жертву своїх дій. Це шлях фізичного та духовного нищення власного здоров'я. Коли людина хоче зайняти місце Бога, то відчуває спротив експлуатованої нею природи.

Церква є відповідальною за створіння і зобов'язана дану відповідальність засвідчити перед громадськістю. Роблячи це, вона повинна не тільки захищати землю, воду і повітря як дари створіння, які належать всім, але, насамперед, покликана оберігати людину від самознищення⁹².

«Екологія людини» та екологія довкілля взаємно залежать одна від одної, порушення одної призводить до руйнування іншої.

У Соціальній доктрині Католицької Церкви знаходимо дороговказ на духовні й моральні шляхи вирішення екологічних проблем: заклик дбати про спільне благо усіх людей; дотримання принципу субсидіарності, солідарності, справедливості у розподілі благ, особливо серед бідних і беззахисних, міжгенераційної справедливості (турбота про майбутні покоління), поваги до людської екології в тісному зв'язку із збереженням створіння⁹³.

Особливу увагу питанню виховання моральної позиції суспільства і християнської відповідальності за створіння приділяв Папа Іван-Павло II як глава Вселенської Церкви. Про потребу солідарності між поколіннями⁹⁴ та «моральні умови справжньої «людської екології»⁹⁵, підкреслюючи «внутрішній зв'язок між екологією довкілля і «екологією людини» навчав Понтифік у своїй енцикліці *Centesimus annus*, присвятивши темі екології та охороні довкілля 10 розділ (п. 451-487). «Не існує екології без відповідної антропології» підтверджує і Святіший Отець Франциск⁹⁶.

⁹¹ Бенедикт XIV. Апостольське повчання *Africae Munus*, 80.

⁹² Бенедикт XIV. Енцикліка *Caritas in veritate*, [«Любов у Правді»], (2005), 51.

⁹³ Див. *Компендіум соціальної доктрини Церкви*. Київ: Кайрос 2008 Розд. 10, 451-487.

⁹⁴ Там само, 367.

⁹⁵ Іван Павло II. Енцикліка *Centesimus annus*, 37.

⁹⁶ Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'*, 118.

Екологічне вчення Папи Бенедикта XIV продовжує вчення Івана-Павла II і є частиною його соціальної доктрини. Воно висвітлене у багатьох документах, що стосуються забруднення довкілля, руйнування екосистем, виснаження природних ресурсів у тісному взаємозв'язку із суспільними проблемами (Енцикліка *Caritas in veritate*, Послання на Всесвітній День Миру, Апостольське повчання *Africae Munus*). Згідно з його екологічним вченням, будь-яка криза – сімейна, суспільна чи екологічна – закорінена у кризі «екології людини», тобто кризі віри, її духовності та моральності, у порушенні стосунку людини з Богом. Місія Церкви в контексті екологічної кризи полягає в тому, щоб відновити зранену «екологію людини», допомогти налагодити життя людини в Бозі, в тому числі й через відповідальне ставлення до створіння та раціональне, помірковане використання природних дарів Бога на щодень⁹⁷.

Справжнім інструментом для «екологічного навернення» стала енцикліка Папи Франциска *Laudato si'* про спільну відповідальність за створений світ. «Усі ми маємо стати інструментом у Божих руках задля спасіння Його створіння»⁹⁸, - заохочує Глава Церкви. Це перша в історії Церкви екологічна енцикліка, у ній в шести розділах системно подано офіційне церковне вчення про сучасні екологічні проблеми, їх причини та інструменти подолання.

Головний акцент у документі Понтифік робить на спільній і водночас особистій відповідальності кожного за дарований нам Богом світ – «щоб змінити все, нам потрібні всі»⁹⁹. Святіший Отець переконаний, що Церква може зробити вагомий внесок для реалізації цілей концепції сталого розвитку. Адже ми приходимо у світ, щоб прославляти Бога своїм життям, долучатися до акту творення, розвивати і примножувати отримані дари не у споживацький спосіб, а через служіння - в сім'ї, у спільноті, в суспільстві, у світі. Багато уваги в енцикліці приділено поняттю «спільне добро» (благо), яке стосується не тільки людей, а всього створіння, в тому числі майбутнього покоління: «Навколишнє

⁹⁷ Див. *Відповідальність за створіння у вченні Папи Венедикта XIV: Екологічне вчення Церкви, 2* / ред. Шеремета В. Івано-Франківськ: Нова Зоря 2012, 140.

⁹⁸ Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'*, 14.

⁹⁹ Там само, 14.

середовище – це спільне благо, спадщина всього людства і спільна відповідальність всіх»¹⁰⁰, порівняймо «ставлення до довкілля є частиною нашої відповідальності стосовно бідних верств населення, майбутніх поколінь і всього людства»¹⁰¹, «турбота про довкілля – виклик для всього людства. Це спільний і універсальний обов'язок поважати спільне благо»¹⁰².

У шести розділах енцикліки Святіший Отець не тільки вказує на екологічну проблему, її причини, але й пропонує розв'язки, варіанти виходу з ситуації.

«Зовнішні пустелі у світі збільшуються, бо внутрішні пустелі стали безмежними»¹⁰³, - цитує Папа Франциск свого попередника у шостому розділі енцикліки *Laudato si'*, зохаючи Церкву до плекання духовності та екологічного виховання, джерело якого закорінене в цілковитому і глибокому наверненні людини до Бога. З розуміння, що світ і все у світі – це дар любові Божої до людини, народжується почуття вдячності, поміркованості, турботи про створіння, піклування про довкілля, мудре й відповідальне використання дїбр на щодень, почуття любові до світу і тих, хто у ньому. Відповідальність за виховання екологічної етики Папа делегує в рівній мірі школі, сім'ї, ЗМІ, Церкві (насамперед на заняттях катехизації та уроках християнської етики). «У сім'ї закладаються перші навички любові і піклування про життя, як наприклад правильне використання речей, підтримання порядку та чистоти, пошанування місцевої екологічної системи та захисту усіх створінь»¹⁰⁴.

Головним меседжем енцикліки *Laudato si'* є акцент на особистій і повсякденній відповідальності кожного, хто живе на Землі, за наш спільний дїм. Я і ти покликані стати добрим інструментом у руках Бога, щоб урятувати цей світ. У підсумку Папа нагадує нам про те, що справжній християнин відповідно до своєї віри повинен послїдовно і усвідомлено виховувати в собі нову модель поведінки у світі створіння. Така екологія людини гарантує забезпечення

¹⁰⁰ Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'*, 95.

¹⁰¹ Пор. Венедикт XIV. Енцикліка *Caritas in veritate*, 48.

¹⁰² Пор. Іван-Павло II. Енцикліка *Centesimus annus*, 40.

¹⁰³ Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'*, 217.

¹⁰⁴ Там само, 213.

здорових відповідальних стосунків у суспільстві, а також посідання справжнього щасливого життя.

5 червня щороку міжнародна спільнота відзначає Всесвітній день охорони навколишнього середовища. Цього року 16-24 травня Папа проголосив тижнем *Laudato si'* з нагоди п'ятої річниці виходу у світ першої екологічної енцикліки. Ця всесвітня ініціатива стала актом поновлення заклику Церкви відповісти на екологічну кризу, була спрямована на привернення уваги людства до переосмислення своєї екологічної поведінки, до екологічного навернення, пропагування нового відповідального стилю життя.

Висновки до 1 розділу

Підсумовуючи дослідження всього розділу, можна зробити такі висновки. Формування компетентності учня на сьогоднішній день є однією із актуальних проблем освіти. Сучасне суспільство формує нову систему цінностей, в якій володіння знаннями, вміннями і навичками є необхідним, але недостатнім. Від молоді людини вимагаються вміння орієнтуватися в інформаційних потоках, освоювати нові технології, самостійно шукати і використовувати нові знання, мислити універсально та творчо.

Більшість підлітків для успішного вирішення складних завдань сучасного життя мають потребу у формуванні таких навичок як уміння спілкуватися, конструктивно вирішувати конфлікти, гармонізувати свій емоційний стан, працювати в команді, будувати партнерські відносини як з однолітками, так і з учителем. Для цього підліткам необхідно оволодіти цілим комплексом життєвих та предметних компетенцій. Йдеться про компетентність як про нову одиницю виміру освіченості людини, при цьому увага акцентується на результатах навчання, в якості яких розглядається не сума завчених знань, умінь, навичок, а здатність діяти в різноманітних проблемних ситуаціях.

Предметні компетентності забезпечують можливість використання учнями старших класів сукупності знань, умінь та характерних якостей, що дозволяють

самостійно виконувати певні дії в межах та поза межами конкретного предмета для розв'язання поставленої проблеми (завдання, ситуації).

Основними завданнями екологічної освіти є формування фундаментальних екологічних знань і навичок; екологічного мислення, свідомості та культури; розуміння екологічних проблем на глобальному, державному, регіональному рівнях; екологічної відповідальності за довкілля, впровадження концепції сталого розвитку; знань та вмінь творчо підходити до розв'язання екологічних проблем; мотивації та потреби в екологічно безпечній життєдіяльності.

У свою чергу екологічна освіта (екологічні знання, екологічне мислення та екологічна діяльність) є основою формування високого рівня екологічної культури особистості. Тому в умовах реалізації державної політики щодо сталого розвитку України, що визначено у Стратегії державної екологічної політики до 2030 року¹⁰⁵ одним з найважливіших завдань НУШ залишається формування в учнів загальнолюдських цінностей і турботи про наш спільний дім, правильної постави у взаємозв'язку з усім створінням, залучення до активної участі у збереженні та охороні природного довкілля.

Важливе місце в екологічній освіті належить не лише школі, але й Церкві, ЗМІ, громадському екологічному руху. У цьому розділі ми зробили акцент на екологічному вченні Церкви. Сьогодні Церква займає активну позицію у питанні зміцнення сталого розвитку суспільства, бере активну участь у підвищенні екологічної свідомості та формуванні екологічної культури суспільства через проповіді духовенства, залучення вірних до екологічних та природоохоронних акцій. Завдання, які ставить перед собою Церква, включають не стільки ініціювання потрібних і корисних одноразових екологічних ініціатив (очищення кладовищ від пластикових квітів, посади дерево миру, очищення джерел тощо), але набагато більше – плекання екологічних чеснот, заохочування вірних до культури життя у стилі *Laudato si'*.

¹⁰⁵ Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17#Text> (3.05.2020).

«Здійснення на практиці покликання захисника Божого світу належить до суті чеснотливого життя; воно не є ані чимось факультативним, ані другорядним аспектом християнського життя»¹⁰⁶.

Компетентнісний підхід – лише один із засобів, що сприяють модернізації змісту освіти. Він дає нам один із шляхів реалізації нових викликів у сучасній освіті, допомагає формувати свідомість вихованців у новій якості життя у стилі *Laudato si'*.

¹⁰⁶ Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'*, 217.

РОЗДІЛ 2

Дослідження застосування екологічної компетентності учнів старшої школи на практиці

У цьому розділі буде розглянуто аналіз суб'єктивного ставлення до довкілля в юнацькому віці. Найперше проаналізуємо сам метод опитування, його різновиди та опишемо процедуру анкетування учнів. Основні характеристики екологічної компетентності ми вважаємо за доцільне використати як критерії опитування для анкетування учнів. Дослідження застосування екологічної компетентності старшокласників та аналіз отриманих результатів дослідження допоможуть нам запропонувати шляхи оптимізації стану моральної відповідальності учнів (екологічної компетентності) методами педагогіки та катехитики у наступному розділі нашої праці.

2.1. Метод опитування та його різновиди

В юнацькому віці завершується формування суб'єктивної картини світу, поглиблюються вже набуті екологічні знання, поступово формується екологічна свідомість і утверджується активна екозберігаюча позиція: розуміння необхідності відходу від споживацького ставлення до довкілля і перехід до дбайливого, розумного, гармонійного співіснування людини і природи; усвідомлення себе частиною екоспільноти; поглиблюється знання про екологічну ситуацію своєї місцевості, країни, світу; з'являється зацікавлення новітніми природоохоронними технологіями тощо. Відповідно, на основі власного досвіду у старшокласників формується екологічний стереотип, що лягає в основу моделі їхньої поведінки щодо природи та довкілля – пошук гармонії у світі і свого місця в ньому. У цьому віці домінує «естетичне

сприймання довкілля»¹. Екологічна свідомість учнів проявляється через екологічні компетентності.

На протипагу антропоцентричному типу екологічної свідомості (в центрі уваги стоїть людина та її діяльність) та біоцентричному типу (в центрі уваги стоїть природа, а людина підкоряється її законам), екоцентричний тип називають сучасною або «ною екологічною свідомістю»². Ідеї екоцентризму вперше обгрунтував В. Вернадський³. Основою цього типу є гармонійний розвиток та співіснування людини та створіння:

1. людина - не повноправний власник, а мудрий господар на землі, не домінує а розумно управляє;
2. людина і природа не протиставляються, а взаємодіють, творять єдину екосистему;
3. людина і природа – два рівноправні суб'єкти взаємодії;
4. «принцип коеволюції» – взаємовигідне єднання в розвитку людства і природи;
5. як істота розумна, людина має особливу відповідальність за створіння;
6. людина не порушує, а шанує рівновагу у світі природи, переображає його, керується принципом «не нашкодь»;
7. природоохоронна діяльність необхідна для збереження довкілля⁴;
8. морально-етичні норми розповсюджуються не лише на відносини між людьми, але й на стосунки зі створінням⁵.

Для формування екологічної свідомості⁶ учня спочатку необхідно сформувані нові знання, на основі яких базується переконання, світогляд, який у свою чергу регулює його поведінку і діяльність в конкретних життєвих обставинах.

Екологічна свідомість старшокласників охоплює такі основні складові:

1. наукові знання про довкілля,

¹ Львовчкіна А. *Основи екологічної психології: Навч. посібник*. К: МАУП 2004, 115.

² Бацилева О. – Пузь І. *Навчально-методичний посібник з дисципліни Прикладні аспекти психології: Екологічна психологія для здобувачів вищої освіти освітньої програми «Психологія»*. Вінниця 2019, 81.

³ Львовчкіна А. *Основи екологічної психології*, 82-85.

⁴ Бацилева - Пузь. *Екологічна психологія*. 82.

⁵ Пор. *Божі заповіді та Євангельські блаженства*, 85.

⁶ Бацилева - Пузь. *Екологічна психологія*, 68.

2. потреба дбати про природне середовище,
3. знання у сфері екологічного законодавства,
4. дотримання морально-етичних норм щодо створіння,
5. відповідальність за створіння і довкілля⁷.

Нас цікавить питання екологічної (екоцентричної) свідомості та моральної відповідальності за довкілля дітей старшого шкільного віку у світлі проблем екологічної психології. Тому наше дослідження відповідності екологічних знань, переконань і вчинків учнів до вимог стійкого розвитку та екологічної безпеки будемо проводити за допомогою опитування шляхом анкетування.

У нашому дослідженні ми використали метод опитування, що становить собою соціологічний емпіричний метод, вид соціально-психологічного спілкування, за допомогою якого отримують первинну соціологічну інформацію про суб'єктивні переконання, думку, оцінку подій, уподобання, побажання, мотиви діяльності людей, які не піддаються прямому спостереженню. Цей метод вважається найбільш універсальним для отримання необхідної інформації, оскільки не обмежується вузькими рамками. Важливо, про що і як питати; якого типу питання ставити; чітко формулювати запитання; наскільки довіряти отриманим відповідям; чи достовірною виявиться отримана інформація⁸.

У нашому опитуванні ми проходили кілька етапів: підготовчий (ми сформулювали проблему, мету, завдання, гіпотезу, розробили програму дослідження); етап збору первинної інформації, систематизації і підготовки даних до аналізу; а також розрахунок, аналіз результатів дослідження і підведення підсумків⁹.

З переліку діагностичних методів опитування (спостереження, анкетування, тести та інтерв'ю)¹⁰ ми використали метод анкетування, оскільки форма спілкування між інтерв'юером та респондентами була письмовою. Було враховано, що результат опитування, якість отриманої інформації залежний від

⁷ Бацилева - Пузь. *Екологічна психологія*, 85.

⁸ Вербець В. *Методологія та методика соціологічних досліджень: Навчально-методичний посібник*, 2-ге вид. доп. і перероб. Рівне: РДГУ: Інститут соціальних досліджень 2006.

⁹ Черниш Н. *Соціологія. Курс лекцій: в 6-и кн.* Львів 1996, 411.

¹⁰ Львовчкіна. *Основи екологічної психології*, 21.

змісту (перелік запитань, мова, логічність) запитань, ситуації, умов його проведення та інших факторів¹¹. У нашому дослідженні використовували індивідуальне анкетне опитування.

Дослідницьким інструментом для нашого анкетування була анкета. Для її розробки була пророблена чимала робота, яка передбачала кілька етапів:

1. визначення мети дослідження,
2. розробка критеріїв та показників якостей, що досліджуємо,
3. вибір засобів анкетування (онлайн) та способу проведення (з використанням комп'ютерних технологій),
4. передбачення процедури проведення,
5. забезпечення анонімності та добровільності учасників опитування.

В основу анкети ми заклали ті завдання, які слід вирішити в результаті дослідження. Також важливо було не лише сформулювати потрібні запитання, але адаптувати складні наукові поняття до рівня респондентів; підібрати доступну та зрозумілу лексику, щоб отримати достовірні результати.

Наша анкета містить такі частини:

1. вступна (зазначено, хто проводить опитування, з якою метою, підкреслюється анонімний характер соціологічного дослідження, подаються роз'яснення щодо процедури заповнення),
2. «паспортичка» (дані демографічного характеру респондентів: стать, вік, місце проживання),
3. основна (містить самі питання до респондентів, від простих до складних),
4. подяка за участь в опитуванні¹².

Ми пропонували питання як відкритої (передбачають самостійну довільну відповідь) так і закритої (вибір однієї із запропонованих) форми.

¹¹ Соціологічні дослідження в шкільному колективі: функції, методи, організація проведення та інтерпретація результатів: Методичний посібник для педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів / Уклад. Білошицький С. – Мітягіна С. Хмельницький 2016, 27.

¹² Див. Черниш. Соціологія, 436.

Наша анкета була розроблена відповідно до визначеної мети дослідження. За структурою основна частина анкети складалася з трьох блоків, які мали на меті дослідити такі компоненти екологічної компетентності респондентів:

1. когнітивний (пізнавальний),
2. афективний (емоційний),
3. конативний (поведінковий)¹³.

Усі 20 запитань сформульовані, відповідно, з метою визначення розуміння респондентами екологічних проблем сьогодення, в тому числі у їхній місцевості; негативного впливу людини на середовище (атмосферу, ґрунти, водного басейну, флору, фауну, мікроорганізми); причин зміни клімату, зникнення окремих видів рослин і тварин, руйнування ґрунтів, засмічення екосистем; зв'язку між довкіллям та сталим розвитком суспільства; визначення пріоритетів «економічне зростання – чистота довкілля» (блок 1); з'ясування рівня переживання за наслідки дій теперішнього покоління, що загрожують майбутнім поколінням; надання негативної оцінки руйнівному впливу людини на природу (блок 2); розуміння своєї відповідальності за власні вчинки; формування екологічної моделі поведінки, готовності охороняти і захищати навколишнє середовище (блок 3).

Для процедури проведення анкетування та аналізу відповідей ми обрали метод із використанням комп'ютерних технологій. Google Форми – зручний інструмент, за допомогою якого нам вдалося швидко і легко скласти Анкету екологічної грамотності, продіагностувати компоненти екологічної компетентності респондентів, упорядкувати необхідні дані.

2.2. Процедура анкетування учнів старшої школи

Наша праця передбачає комплексне дослідження проблематики екологічної компетентності учнів старшої школи віком 15-18 років крізь призму морального богослов'я (моральної відповідальності за створіння). Поставленою метою є дослідити одну з ключових компетентностей – екологічну, здійснивши

¹³ Львовчкіна. *Основи екологічної психології*, 79-80.

теоретичний аналіз результатів опитування. Завдання, які маємо розв'язати в процесі дослідження такі: провести педагогічне дослідження рівня екологічної компетентності старшокласників методом анкетування; здійснивши комплексний аналіз його результатів, дати характеристику специфічних рис екологічного виховання респондентів.

Робочою гіпотезою була висунута наступна: рівень екологічної свідомості учнів старшої школи віком 15-18 років є достатньо високим у теоретичних питаннях, але високий рівень екологічних знань не детермінує зрілої екологічної поведінки. Тому для оптимізації екологічної компетентності учнів в освітньому процесі доцільно використовувати формуючі методи, а також залучення юнаків до волонтерської діяльності, екологічних рухів, екологічних ініціатив Церкви.

На першому етапі було проведено теоретичний аналіз, вивчалася методологія проведення емпіричного дослідження, вивчався досвід в галузі соціології, психології, педагогіки, розроблялися робочі гіпотези та завдання.

Наступним етапом став добір і розробка матеріалів анкетування, а також було здійснено констатувальне опитування з метою виявлення рівня та якості екологічної культури, яка включає в себе екологічні знання, грамотність та компетентність для подальшого визначення шляхів їхньої оптимізації.

На підсумковому етапі було проведено кодування усіх запитань та відповідей анкети для подальшої комп'ютерної обробки інформації.

Для нашого дослідження ми обрали метод анкетування з такою метою:

1. щоб діагностувати екологічну свідомість та мислення респондентів, їхнє ставлення до довкілля та мотиви екологічної поведінки,
2. виявити рівень екологічної компетентності старшокласників (рівень культури, екологічної поведінки),
3. виявити відповідність їхніх екологічних знань, переконань і вчинків до вимог стійкого розвитку та екологічної безпеки.

Наше анкетування складається з двох частин: Анкети екологічної грамотності та Опитувальника на основі методики діагностуючих ситуацій¹⁴. Результати анкетування можна знайти за посиланням¹⁵.

Ареал нашого дослідження суттєво розширився у зв'язку з обраною формою – онлайн опитування. Окрім Львова, респондентами нашого анкетування стали мешканці таких населених пунктів: Брюховичі, Буськ, Городок, Дубляни, Івано-Франківськ, Київ, Коломия, Надвірна, Рудно, Сокаль, Ужгород, Червоноград, а також сіл та містечок Івано-Франківської, Львівської та Житомирської областей.

Планувалося зробити вибірку зі 100 осіб, відгукнулося дещо більше. Загальна кількість респондентів – 126 осіб, з них – 67 осіб жіночої статі (53,2%), 59 - осіб чоловічої статі (46,8%). Для діагностики рівня сформованості екологічної компетентності учнів була використана Анкета екологічної грамотності. Опитувальник на основі методики діагностуючих ситуацій (питання 14-20) було використано для діагностування рівня культури екологічної поведінки учнів, щоб зіставити їх з результатами анкетування (питання 1-13). Більшість запитань в анкеті та опитувальнику були закритими, все ж деякі передбачали самостійну відповідь. Відкритими були два запитання (11 та 13), які передбачали самостійну відповідь: що негативно впливає на довкілля? Ваша пропозиція варіантів вирішення екологічної проблеми, що стосується зменшення відходів.

У процесі формування анкети складність полягала у передбаченні усіх можливих варіантів відповідей. Важливо було не перевантажити анкету несуттєвими запитаннями, а також не підштовхнути респондентів до «правильних» відповідей.

¹⁴ Див. додаток № 6.

¹⁵ Анкета екологічної грамотності

https://docs.google.com/forms/d/1nhizHRw2S2grjSF1P5MKRsSBSOmMgpFrxm1uiMYV9k/edit#response=ACYDBNjYefCa7e6qyoYLJapC-tjobOG7ib9hsRzhJO1tt8YBI7t8sI_bI9nTXoDN1YIH-dE

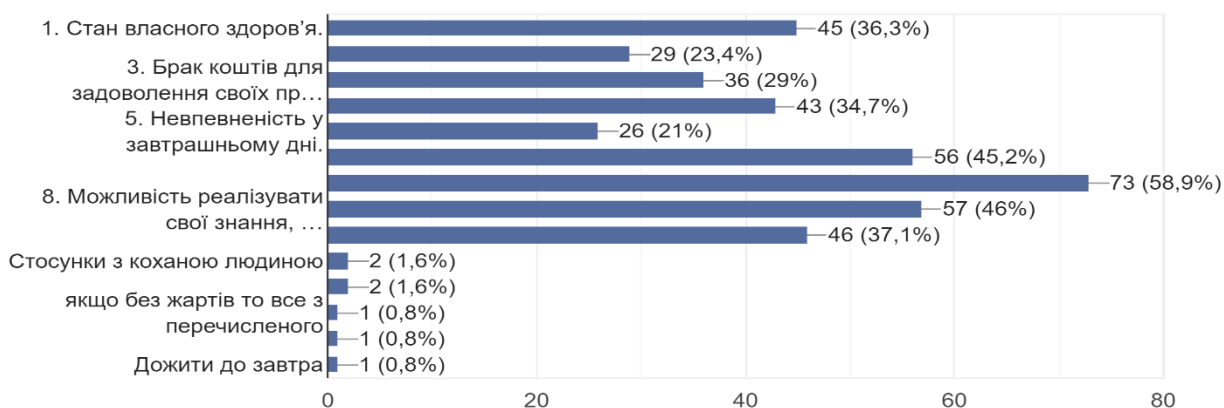
2.3. Аналіз результатів анкетування учнів

Проаналізувавши рівень екологічної компетентності учнів, використовуючи вище згадану структуру анкети (яка включає виявлення рівня знань, ставлення, моделі поведінки), а також на основі опитувальника можна робити висновки про те, що саме учні знають про екологічні загрози, як сприймають навколишнє середовище, яке їхнє ставлення до довкілля і якою є їхня екологічна поведінка.

Перші три запитання були направлені на те, щоб визначити найвагоміші цінності для учасників опитування, нагальні проблеми їхнього сьогодення, виявити їхні життєві цілі. Як показало дослідження, найбільшу кількість учасників (58,9%) турбує майбутнє працевлаштування після закінчення навчання, а також можливість реалізувати свої знання (46%). Серед пріоритетних проблем, що турбують опитаних, є стан екології на місцевості, на якій вони проживають (45,2%), моральний стан суспільства (37,1%) і стан власного здоров'я (36,3%). Див. рис.1.

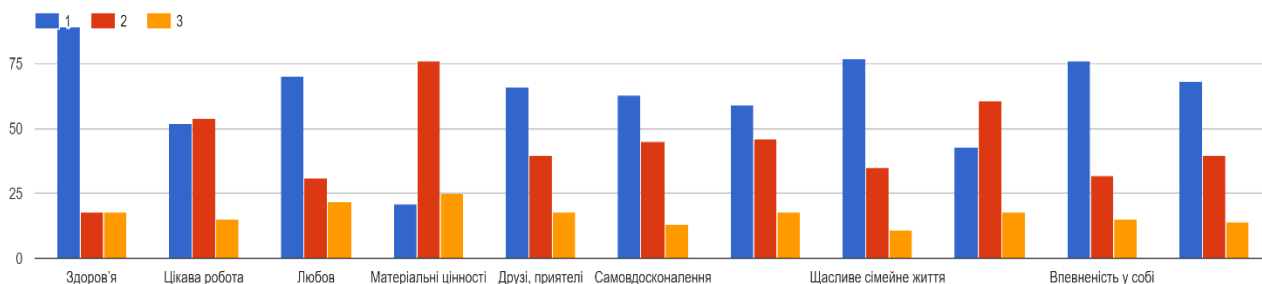
До кожного із запитань 1-12 пропонуємо обрати УСІ ВАЖЛИВІ для Вас варіанти. 1. Які проблеми Вас турбують сьогодні найбільше?

124 відповіді

До категорії найвищих цінностей респонденти віднесли здоров'я (89 осіб), щасливе сімейне життя (77 осіб), любов (70 осіб), дружні стосунки (66 осіб), впевненість у власних силах (76 осіб), задоволення життям (68 осіб), самовдосконалення (63 особи). Див. рис. 2.

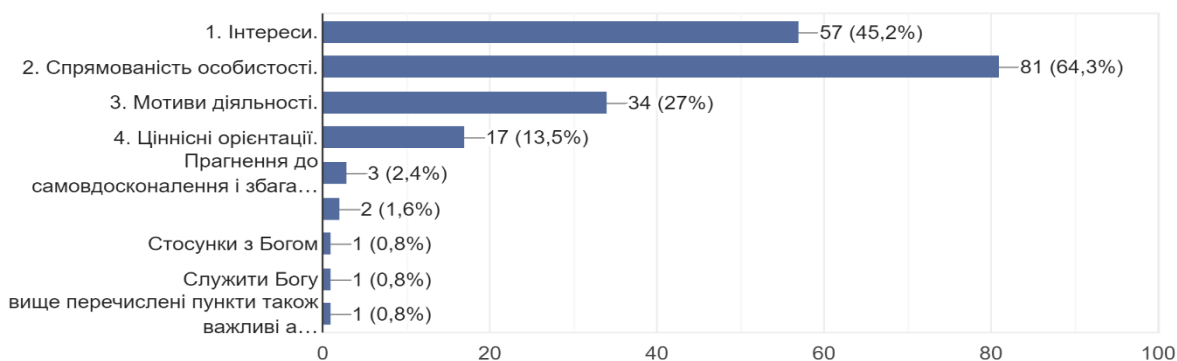
2. З переліку цінностей визначте їх важливість для Вас за шкалою 1- вкрай важливо, 2- важливо, 3- не надто важливо:

Найбільш значущими цілями життєдіяльності людини визначили: спрямованість особистості - 64,3% респондентів, інтереси – 45,2%, мотиви діяльності – 27%, лише 13,5% опитаних вибрали ціннісні орієнтації.

3. Найбільш значущі цілі життя і діяльності людини – це:

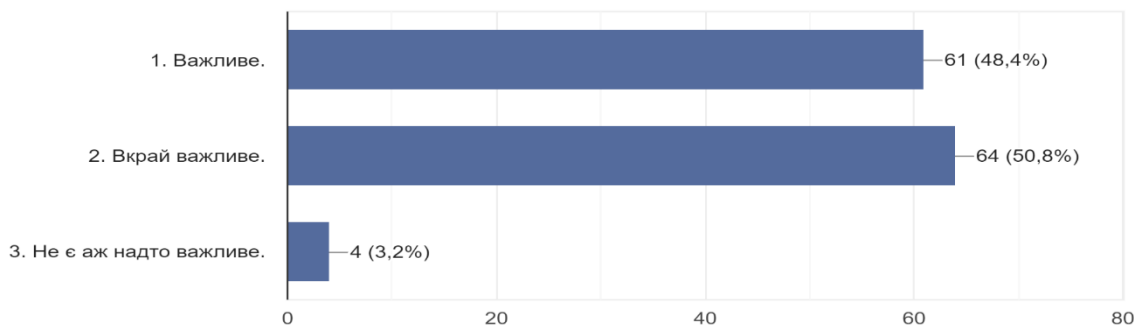
126 відповідей

61 учасник відповів, що екологічна ситуація є важливою, 64 вважають її вкрай важливою, 4 – не надто важливою в системі своїх цінностей. Отож матеріальні цінності й екологічна ситуація для більшості опитаних виявилися важливим аспектом, але не настільки, щоб поставити їх на перше місце в житті. Див. рис. 4.

4. Питання збереження довкілля та протидії зміні клімату на сьогодні:

126 відповідей

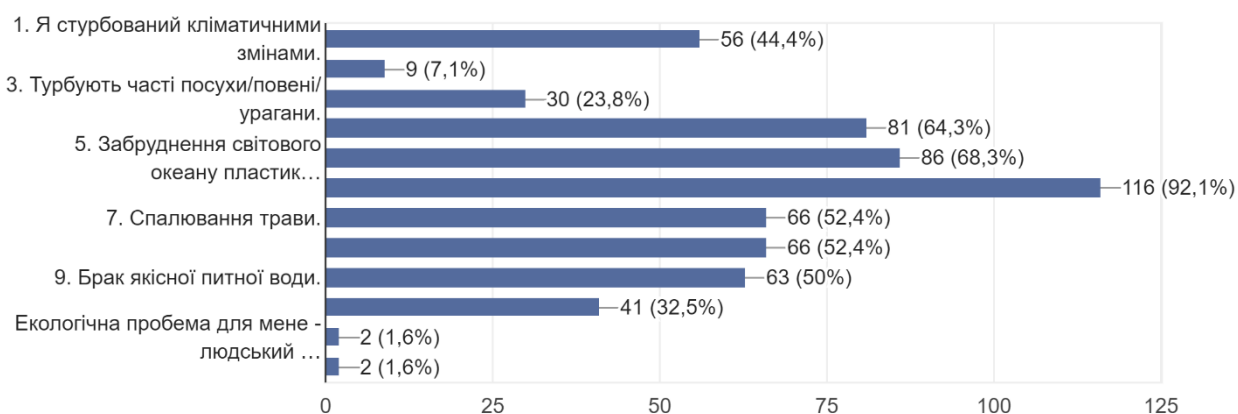
За результатами дослідження ми виявили такі особливості: старшокласники з легкістю визначали ті актуальні екологічні проблеми, які турбують людство (рис.5), але багато з них не могли запропонувати конкретних шляхів їх вирішення, не готові брати відповідальність за стан довкілля у своєму регіоні.

Незважаючи на доволі високий рівень знань у сфері екології та природоохоронної діяльності, високий рівень емоційної складової екологічної компетентності, усвідомлення взаємозв'язку між своєю діяльністю, мотивами поведінки і станом довкілля, старшокласники продемонстрували невисокий рівень готовності до активних дій, що проявляється у їхній екологічній поведінці, яку визначає низький рівень розвитку екологічної культури.

Так, більш ніж половина старшокласників (50,8%) питання збереження довкілля та протидії зміні клімату на сьогодні вважають вкрай важливим, 48,4% вважають важливим (рис. 4). Серед найбільших екологічних викликів, які хвилюють молодих людей, було названо вирубування лісів (92,1%), забруднення світового океану пластиком (68,3%), зростання кількості відходів (64,3%), рис. 5

5. Найбільше мене турбують такі екологічні проблеми:

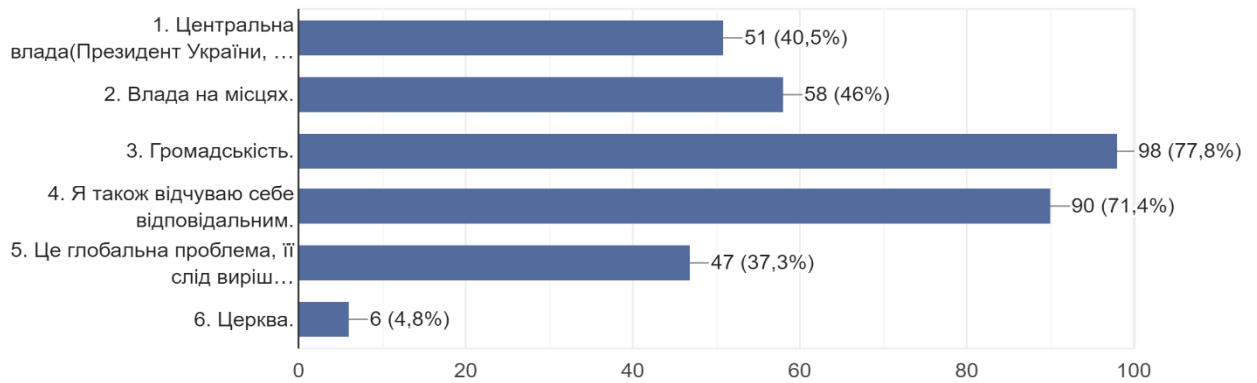
126 відповідей

Більше половини респондентів (54,8%) стверджують, що рівень ефективності дій місцевої влади у боротьбі за збереження довкілля і запобіганню змінам клімату незадовільний, хоча 36,5% опитаних з ними не погоджуються. Називаючи відповідальними за стан довкілля у своїй місцевості громадськість (77,8%), владу на місцях (46%), відчуваючи свою відповідальність (71,4%), рис.8,

8. Хто, на Вашу думку, відповідальний за стан довкілля у Вашій місцевості, в Україні?

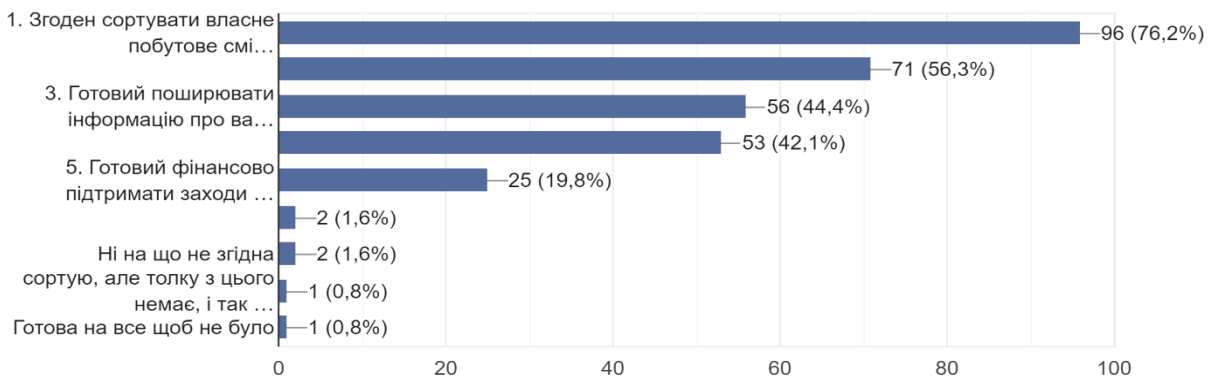
126 відповідей

не всі старшокласники готові до конкретних активних дій, серед яких було запропоновано ощадливе споживання природних ресурсів (13,5%), фінансова підтримки заходів з покращення екологічної ситуації, наприклад платити більше за споживання електроенергії, виробленої екологічно чистими технологіями (19,8%), див. рис. 6. Водночас молодь охоче зголошується поширювати інформацію про важливість заходів із протидії зміні клімату (44,4%), бути волонтером в еко-ініціативах по збереженню довкілля (42,1%), сортувати власне побутове сміття (76,2%).

6. Наскільки Ви готові до активних дій у заходах по збереженню довкілля?

126 відповідей

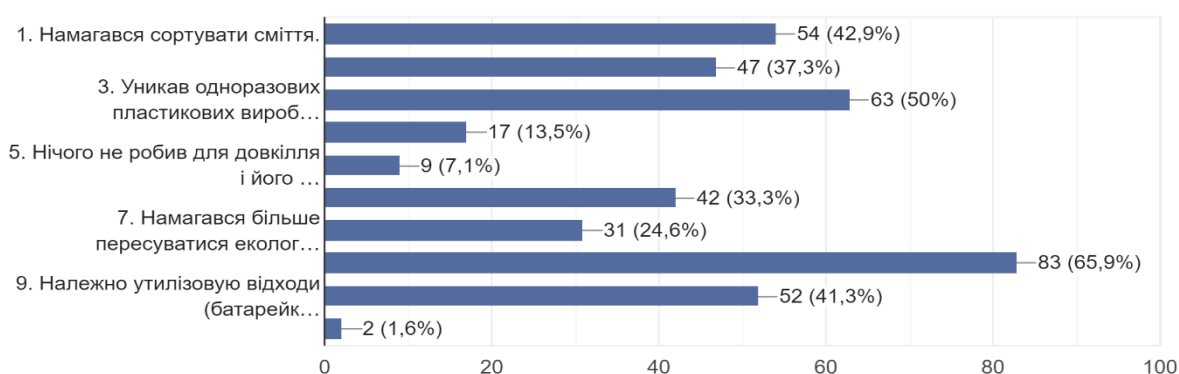
Як показує дослідження, попри свою готовність, впроваджує у своєму побуті екологічні практики не так багато опитаних. Найбільше із них протягом останнього місяця слідкували за чистотою у своєму домі та прибудинковій території (65,9%), уникали одноразових пластикових виробів, у тому числі поліетиленових пакетів, посуду, соломинок, стіків, вологих серветок (50%),

намагалися сортувати сміття (42,9%), належно утилізували батарейки, лампи, скло, пластик, використані маски (41,3%), придбали еко-торбинку (33,3%), віддавали перевагу екологічно безпечному виду транспорту (24,6%), невеликий відсоток опитаних зменшив споживання електроенергії та води (37,3% та 13,5%).

Див. рис. 7.

7. Протягом останнього місяця у своєму побуті Ви впровадили хоч одну екологічну практику, що сприяє покращенню довкілля?

126 відповідей

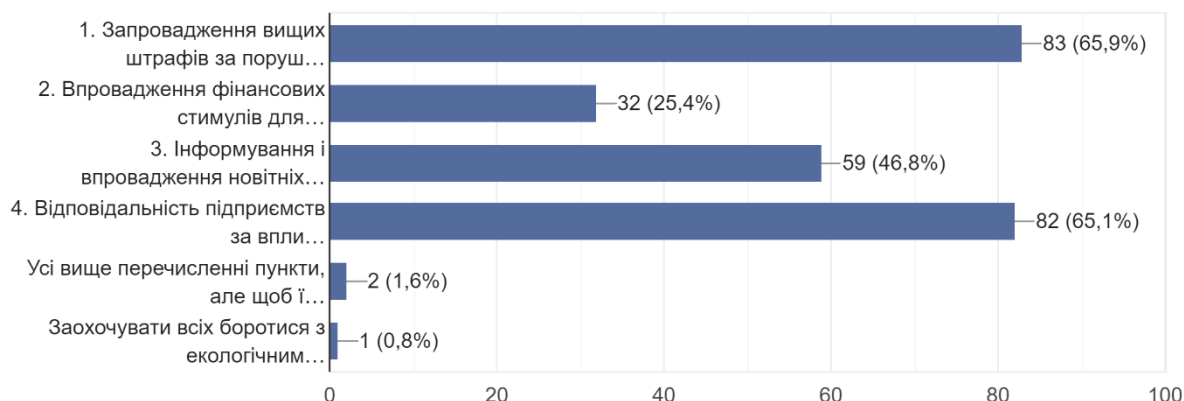

Ми вважали за доцільне запропонувати відкрите питання: «Що, на Вашу думку, негативно впливає на довкілля?» (пит.11) Багато респондентів стурбовані негативним впливом на довкілля самої людини, байдужої, безвідповідальної, непоміркованої у споживанні ресурсів, яка не до кінця усвідомлює невідворотність екологічних загроз. Серед відповідей були й такі: негативно впливає на довкілля вирубування лісів, спалювання трави, забруднення повітря, транспорт, стихійні сміттєзвалища, токсичні відходи, тонни пластику, неправильне сортування сміття, зростання кількості відходів, проблема утилізації відходів, вплив шкідливих викидів теплових та атомних електростанцій, промислові відходи заводів і фабрик, забруднення океану і місцевих водойм тощо.

Серед найефективніших методів вирішення екологічних проблем старшокласники обрали запровадження високих штрафів за порушення екологічного законодавства (65,9%), відповідальність підприємств за вплив виробничих процесів на екологію (65,1%), інформування і впровадження новітніх екологічних ініціатив (46,8%). Див. рис. 12.

12. Як Ви думаєте, які найефективніші методи вирішення екологічних проблем?

126 відповідей

У багатьох викликало труднощі відкрите питання, що спонукало запропонувати дієві способи вирішення екологічної проблеми, що стосується зменшення відходів (пит.13). Дехто пропонував пропагувати економію ресурсів, купувати менше речей, які часто виявляються непотрібними, інші – впроваджувати еко-стиль життя, змінювати свідомість людей, ще інші – будувати екологічно чисті заводи для переробки відходів. Багато опитаних запевняли, що ретельне сортування сміття і зменшення відходів взаємозалежні. Була пропозиція, що розумна утилізація та вторинна переробка відходів дасть друге життя речам; а ще – зменшити кількість споживання одноразової тари, замінивши на речі багаторазового використання; уникати пластику та поліетилену, одноразових виробів, замінити їх екологічно чистими аналогами; звести до мінімуму використання упакування і под.

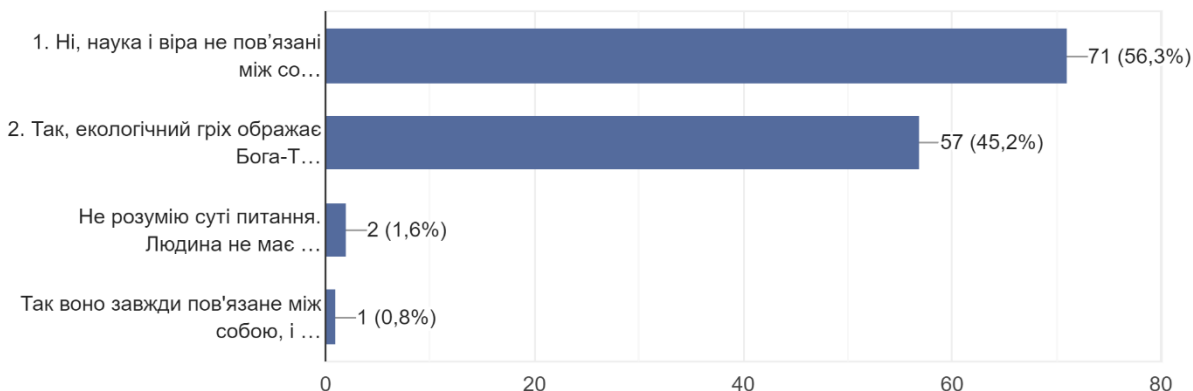
Заслуговує на увагу думка одного із респондентів, яка полягає в тому, що глобальна проблема екологічного забруднення буде існувати до того часу, поки все людство не об'єднається для її вирішення, тому що від цього залежить майбутнє наступних поколінь (як говорить древня індійська сентенція: «Природа – це не те, що ми отримали у спадок від пращурів, а те, що ми взяли у позику від нащадків»).

Однак більшість опитаних не пов'язують екологічні питання з питаннями віри (56,3%), а окремі з респондентів відверто обурювалися через нібито

нав'язані питання, що стосувалися довкілля як дару Божого, не усвідомлюючи, що існує екологічний гріх, що ображає Творця. Див. рис. 9.

9. Як Ви вважаєте, чи є зв'язок між екологією і питаннями віри?

126 відповідей

Тому можемо зробити висновок: екологічна освіта є вкрай важливою для формування еко-свідомості; вона повинна бути обов'язковою і послідовною; але доки наша молодь не збагне, що людське життя є Божий дар і Господь довірив цей світ нам, щоб захищати, турбуватися про довкілля, не забуваючи, що ми не є його власниками¹⁶, доти даремні будуть старання усіх екологів, учителів і наставників.

Питання від 14 по 20 було сформовано на основі методики діагностуючих ситуацій з метою дослідження рівня культури екологічної поведінки учнів, щоб зіставити їх з результатами попередніх питань анкетування¹⁷. За результатами цієї методики можемо констатувати наступне: низький рівень розвитку екологічної свідомості та екологічної діяльності продемонструвало 11,8% опитаних старшокласників, середній рівень – 34,7% усіх опитаних, високий рівень – 43,6% опитаних. Отож загалом більше половини усіх опитаних нами старшокласників за допомогою методики діагностуючих ситуацій продемонстрували середній та високий рівень розвитку екологічної культури. Див. рис. 14-20.

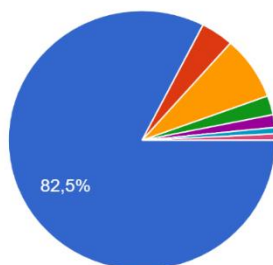
¹⁶ Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'*, 5.

¹⁷ Див. *Школа екологічного вчінку: методичні рекомендації* / Пустовіт Н. – Колонькова О. – Пруцакова О. Кіровоград: Імекс-ЛТД 2014, 28.

14. До Вашої кімнати залетів джміль. Ви знаєте, що ця комаха боляче жалить, проте приносить багато користі у природі. Що Ви зробите і чому?

- а) випущу джмеля;
- б) скористаюся балончиком з речовиною, що вбиває комах;
- в) залишу комаху у спокої;
- г) власний варіант.

126 відповідей

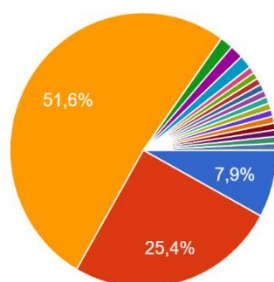

- а) випущу джмеля.
- б) скористаюся балончиком з речовиною, що вбиває комах.
- в) залишу комаху у спокої.
- Через сучасні зміни клімату популяція комах сильно скорочується з кожним...
- випущу комаху у братову кімнату
- щоб він не важливо мене і тому що він приносить багато користі в природі
- Джмилі кусають у рідких випадках з...

15. Перед святом Нового року Ваш старший брат, якого Ви поважаєте і з яким у Вас хороші стосунки, запропонував піти до найближчого лісу і нарубати ялинок: «Ми зрубаємо найкращі, одну залишимо собі, а інші продамо, щоб були гроші на новорічні подарунки всім. До того ж і собі купимо щось цікаве». Що Ви зробите і чому?

- а) піду з братом, бо я його поважаю;
- б) не піду, бо шкода ялинок;
- в) не піду, бо самовільно рубати дерева у лісі заборонено;
- г) власний варіант.

126 відповідей

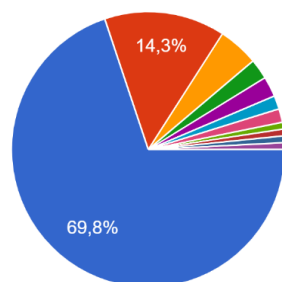
- а) Піду з братом, бо я його поважаю.
- б) Не піду, бо шкода ялинок.
- в) Не піду, бо самовільно рубати де...
- Куплю ялинку
- Не піду, бо шкода ялинок, краще пі...
- Такого брата я б не поважав
- Рубати дерева не можна, але якщо...
- запропоную купити штучні ялинки, а...

▲ 1/3 ▼

16. Коли Ви, прийшовши у гості до свого друга, зайшли на кухню, то побачили, що з крана тоненькою цівочкою витікає вода. Ви намагалися закрити кран, але марно, бо той був зламаний. Що Ви будете робити далі?

- а) запропоную полагодити кран, бо вода — цінний ресурс і Божий дар;
- б) нічого, адже це — не моя квартира;
- в) стежити, щоб вода не витікала на підлогу;
- г) власний варіант.

126 відповідей

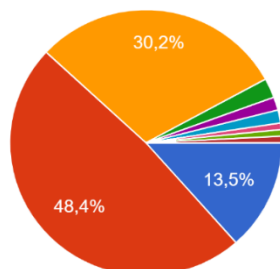
- а) Запропоную полагодити кран, бо...
- б) Нічого, адже це — не моя квартира.
- в) Стежити, щоб вода не витікала н...
- запропоную викликати майстра
- Пораджу викликати майстра
- скажу що варто відремонтувати
- Заліплю отвір крану жуйкою, щоб во...
- Покличу на допомогу і визнаю свою...

▲ 1/2 ▼

17. Ви живете на околиці великого промислового міста. Ваші друзі навесні запропонували Вам зібрати сік із беріз, що ростуть на узбіччі автомагістралі. Мовляв, берези товсті, шкоди для них не буде — самі відновляться. А сік дуже корисний. Що Ви зробите і чому?

- а) погоджусь на пропозицію, адже сік корисний;
- б) не погоджусь, адже територія біля дороги забруднена вихлопними газами;
- в) відмовлятиму товаришів не ушкоджувати дерев;
- г) власний варіант.

126 відповідей

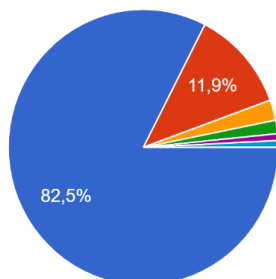

- а) Погоджусь на пропозицію, адже сік корисний.
- б) Не погоджусь, адже територія біля дороги забруднена вихлопними газами;
- в) Відмовлятиму товаришів не ушкоджувати дерев;
- Погоджусь зібрати сік,але після його... відмовлюсь, куплю краще в магазині
- Будуть послані: 1) дерева не варто...
- Якщо збирати сік правильно і оброб...
- вибираю варіанти Б) і В)
- Ліпше піти в ліс

18. Ви з друзями відпочивали в лісі. Після прогулянки постала проблема — куди подіти сміття: одноразовий посуд, недоїдки, папір, бляшанки, пляшки від напоїв тощо. Хтось запропонував усе спалити, інший — закопати (мовляв, все перегниє), ще хтось — так залишити. Що Ви зробите?

- а) заберу все сміття з собою і викину в призначеному місці;
- б) спробую розсортувати сміття і дещо спалити або закопати;
- в) залишу все сміття, бо не хочеться із ним носитись;
- г) власний варіант.

126 відповідей

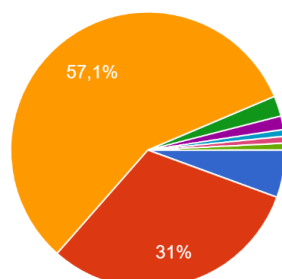

- а) Заберу все сміття з собою і викину в призначеному місці.
- б) Спробую розсортувати сміття і дещо спалити або закопати.
- в) Залишу все сміття, бо не хочеться із ним носитись.
- Я не ходжу на такі акції. Сміття взяв би з собою. Друзів-свиней у мене не...
- Росортувати сміття , карто і папір спа...
- Те що можна спалити спалю (папер...

19. Друзі несподівано запросили Вас на вечірку і вже чекають біля будинку. Спускаючись сходами, Ви розумієте, що забули вимкнути світло у кімнаті. Чи повернетесь, щоб вимкнути світло?

- а) не повернусь, адже друзі чекають;
- б) повернусь, бо через невимкнене світло буде великий рахунок за електрику;
- в) повернусь вимкнути світло, щоб не витрачались марно енергоресурси;
- г) власний варіант.

126 відповідей

- а) Не повернусь, адже друзі чекають.
- б) Повернусь, бо через невимкнене світло буде великий рахунок за елек...
- в) Повернусь вимкнути світло, щоб не витрачались марно енергоресурси.
- Друге та третє
- повернусь, бо може трапитись зами...
- повернусь , тому що лишні витрати...
- Подзвоню рідним щоб виключили
- Подзвоню рідним

20. Батьки доручили Вам купити деякі продукти. У магазині наявні продукти, вироблені неподалік від місця Вашого проживання, є такі, що завезені з інших областей чи навіть з-за кордону. Які продукти Ви оберете?

- а) ті, що вироблені неподалік;
- б) закордонні, бо вони якісніші;
- в) дешевші, бо треба економити;
- г) власний варіант.

126 відповідей

Аналізуючи матеріали опитування, ми зіставили перші три питання, що окреслювали пріоритетні цінності респондентів, з питаннями екологічної значимості №4 і №5, що вказують на емоційний компонент ЕК, і можемо зробити такі висновки: екологічні питання входять до трійки найважливіших у системі цінностей опитаних (особливо вирубування лісів, забруднення океану пластиком, зростання кількості відходів). Це вказує на готовність таких осіб активніше діяти у ситуаціях, що стосуються турботи про довкілля: більшість схиляються до рішення сортувати побутове сміття, долучатися до волонтерської природоохоронної діяльності. Цей зв'язок чітко можна прослідкувати, коли порівняти відповіді на питання № 4-6.

Окремі респонденти зауважують (пит. №11), що їм бракує інформації (пізнавальний компонент ЕК), що стосується екологічної безпеки і відповідальності за руйнівний вплив людини на довкілля, особливо з питань правового його врегулювання.

За нашими спостереженнями, більшу готовність до впровадження екологічних практик в побуті проявили респонденти з міського середовища (пит. №7), особливо це стосується прибирання помешкання, уникання пластику, сортування сміття. Вважаємо, що такі учасники є більш ініціативні і здатні долучатися до громадських екологічних рухів.

Натомість мешканці сільської місцевості проявили розуміння важливості збереження лісових насаджень (пит. №15) та чистоти довкілля (пит. №18).

Зазначимо, що учасники не завжди були послідовні у своїх відповідях (пит. №17, №19-20); наприклад, їхня екологічна доцільність відмови збирати березовий сік аргументована тим, що територія насаджень забруднена отруйними газами – так відповіло більшість (48,4%). А це значить, що на питання відповідали, опираючись на емоційний компонент, не аналізуючи екологічну проблему в цілому. Це свідчить про брак послідовності та системності у знаннях, відповідно у моделі їхньої поведінки.

Отже, на основі наведених перехресних зв'язків нашого дослідження, ми спостерігаємо, що екологічна свідомість респондентів достатньо сформована, все ж рівень екологічної культури потребує вдосконалення і вимагає впровадження додаткових формуючих методів задля утвердження екологічного стилю життя старшокласників.

Отже, домінуючими компонентами екологічної компетентності старшокласників є когнітивний (пізнавальний) та афективний (емоційний). На середньому рівні є конативний (поведінковий) компонент ЕК, що вказує на недостатній практичний досвід у сфері екологічної діяльності.

Як показує дослідження, рівень культури екологічної поведінки опитаних учнів середній: екологічні знання присутні, але у свідомості старшокласників вони ще не складають цілісної структури; виявлено розуміння негативного впливу людини на довкілля, руйнівних наслідків глобальних екологічних катастроф; наявні лиш окремі практичні навички природоохоронної поведінки.

Вважаємо, що сформованість екологічних знань старшокласників залишається на середньому рівні через відсутність екологічних дисциплін та предметів морально-етичного циклу у старшій школі, а також слабкі міжпредметні зв'язки.

Проблемою залишається розрив між екологічними знаннями і їх реалізацією учнями на практиці, мотивацією активно діяти. Вважаємо, що цю проблему можна вирішувати лише комплексно, включаючи основи екологічних

знань в кожен навчальну дисципліну, враховуючи вікові та психологічні особливості здобувачів освіти, використовуючи формуючі методи з метою підвищення екологічної культури, а особливо розвиваючи вміння й навички природоохоронної діяльності учнів на практиці, залучаючи учнів до позашкільних екологічних ініціатив.

Як ми вже згадували, екологічна культура реалізується через екологічну свідомість та практичну екологічну діяльність. Робимо висновок, що культура людини в першу чергу повинна бути екологічною, яка б не загрожувала життю на землі, а була гарантом захисту і турботи про довкілля. Від рівня розвитку екологічної культури залежить якість і спосіб життєдіяльності людини. Низький рівень екологічної свідомості диктує задовольнити виключно власні потреби (життєдіяльність такої особи зосереджена на виснаженні та руйнуванні навколишнього середовища), тоді як високий рівень екологічної свідомості гармонізує взаємини людини з іншими людьми та довкіллям (життєдіяльність спрямована на захист, охорону та турботу про природу). Взаємодія між людиною і природою за час розвитку людської цивілізації вже призвела до незворотніх процесів та руйнувань багатьох екосистем і потребує негайної переорієнтації на нову стратегію сталого розвитку.

Значення проведеного нами дослідження полягає у тому, що

1. було діагностовано рівень сформованості екологічної культури учнів старших класів з різних регіонів України;
2. виявлено їхній рівень знань та компетентностей в області екології;
3. визначено шляхи оптимізації та впровадження екологічної освіти на засадах християнської моралі.

Результати опитування показують, що усі навчальні заклади одним з пріоритетів мають зробити підвищення рівня екологічної компетентності здобувачів освіти, виходячи з концепції сталого розвитку. У цьому полягає одне з основних завдань екологічної освіти. Бо екологічна компетентність є складовою професійної компетентності. Завдяки екологічній компетентності учень за допомогою системи духовних, морально-етичних цінностей,

враховуючи правові норми, використовуючи економічні механізми, вчиться відповідально ставитися до життя в соціумі, вирішує життєві проблеми, підпорядковуючи свої потреби законам сталого розвитку суспільства і законам Божим.

Висновки до 2 розділу

Більшість дослідників пов'язують екологічну компетентність з екологічною свідомістю, екологічним мисленням та екологічними цінностями.

Отож, екологічні знання, оцінка екологічної ситуації та екологічна поведінка є базовими елементами екологічної свідомості учнів старшої школи. Для юнаків важливо розуміти, що природні ресурси є вичерпними, тому важливо дбати про їхнє ощадливе використання.

Важливо розуміти причини глобальної екологічної кризи та її загрози для світу та незворотних наслідків при порушенні екологічної рівноваги.

Оцінка екологічної ситуації особистості формується під впливом системи цінностей еко-спільноти, суспільства, до якого належить особа.

Екологічна поведінка визначається знаннями і конкретними діями людини як у побуті, так і в природному середовищі. Це наприклад, збереження довкілля від забруднення (лісів, водойм, ґрунтів, повітря тощо), руйнування ландшафтів, знищення деяких видів рослин і тварин, вичерпання природних ресурсів та ін. Екологічна поведінка проявляється і у побуті: це наше економне споживання води, газу, електроенергії; відмова від пластику й використання екологічно безпечних товарів та пакування (багаторазового посуду, еко-торбинок, ін.); сортування й утилізація відходів без шкоди для довкілля; перевага екологічно безпечних видів транспорту тощо.

Діагностувавши рівень екологічної свідомості та мислення респондентів, їхнє ставлення до довкілля та мотиви екологічної поведінки, знаходимо підтвердження нашої робочої гіпотези про те, що рівень екологічної свідомості учнів старшої школи віком 15-18 років виявився досить високим у теоретичних питаннях. Все ж високий рівень екологічних знань не тотожний зрілій

екологічній поведінці. Тому для подальшого формування екологічно-орієнтованого способу життя та оптимізації екологічної компетентності учнів пропонуємо використовувати формуючі методи (психологічні ігри, тренінги тощо), екологічні ініціативи Церкви та залучення юнаків до волонтерської діяльності, екологічних рухів (екотабори, ековелопрощі тощо).

РОЗДІЛ 3

Шляхи оптимізації екологічної компетентності учнів старшої школи

У цьому розділі буде розглянуто основні напрямні оптимізації екологічної компетентності учнів старшої школи віком 15-18 років з метою ефективного впливу на розвиток особистості для підвищення рівня екологічної культури поведінки юнаків. Найперше виокремимо ті педагогічні методи і форми, які дозволять покращити якість екологічних знань, свідомості та грамотності учнів у процесі навчання. Також з'ясуємо, як в теперішніх умовах в контексті віри Церква дбає про екологічне виховання і плекання моральних цінностей та чеснот молоді, формуючи шляхом катехизи крізь призму морального богослов'я зрілу, морально відповідальну за власні вчинки і за навколишній світ особистість.

3.1. Шляхи формування екологічної компетентності учнів старшої школи: методи і форми навчання

У першому розділі нашої праці ми проаналізували зміст, цілі та завдання компетентнісного навчання та екологічної освіти зокрема, у другому розділі дослідили рівень екологічної компетентності старшокласників методом анкетування. У цьому розділі охарактеризуємо специфічні риси екологічного виховання учнів старших класів та запропонуємо шляхи оптимізації виховання відповідальності за створіння.

Екологічна освіта й виховання поставлена як одне з пріоритетних питань державної політики, що стосується збереження довкілля, раціонального споживання ресурсів та екологічної безпеки. Про важливість формування екологічної культури особистості безпосередньо йдеться у Держстандарті освіти України, Концепції національного виховання, Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття»¹, Концепції екологічної освіти в Україні (2001).

¹ Бацилева - Пузь. *Екологічна психологія*, 110.

Сьогоднішня ситуація вивчення причин екологічної кризи актуалізує такі питання екологічної психології, як дослідження рівня екологічної свідомості особистості², діагностування мотивів екологічної поведінки, розробка дієвих методів екологічного виховання³. Подолання екологічних проблем неможливе без інтегрованого підходу до навчального процесу через залучення питань екології до усіх без винятку навчальних програм, без виховання дитини, яка б вважала себе частиною природи і була б відповідальна за її збереження⁴. Тому завдання сучасної педагогіки полягає у вихованні учня з пріоритетом духовних цінностей над матеріальними.

Процес екологічної освіти й виховання є довготривалим, екологічна свідомість школярів формується шляхом пізнання довкілля крок за кроком через залучення до світу природи. Спочатку дитина вчиться спостерігати навколишню красу, пізніше – охороняти довкілля, згодом вчиться взаємодіяти з природою, турбуючись про неї; найвищим проявом екологічної зрілості школяра є відповідальне ставлення до природного середовища. На основі набутих екологічних знань старшокласники формують зрілу екологічну поведінку.⁵

Людина ХХ століття опинилася перед серйозним викликом – задля збереження життя на Землі повинна змінити свою свідомість, кардинально поміняти пріоритети в системі цінностей, гармонізувати моделі поведінки із законами економіки і сталого розвитку. У попередньому розділі ми вже згадували про екоцентричний тип екологічної свідомості, характерною рисою якої є гармонійне співіснування й розвиток людини і природи. Нашим завданням є розглянути і запропонувати шляхи, які сприятимуть підвищенню екологічної свідомості, а це значить екологічної культури учнів старших класів. Ставлення старшокласників до довкілля розглядаємо через призму трьох компонентів: пізнавального, емоційного та поведінкового (діяльнісного).

² Дерябо С. - Ясвін В. *Екологическая психология и педагогика*. Ростов н/Д: Феникс 1996, 477.

³ Бацилева - Пузь. *Екологічна психологія*, 21.

⁴ Пор. Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'*, 236.

⁵ Бацилева - Пузь. *Екологічна психологія*, 142-145.

Як було досліджено в процесі опитування, не склало труднощів для старшокласників зрозуміти екологічні проблеми глобального характеру, а також належним чином дати їм оцінку. Натомість не всі респонденти проявили розуміння і готовність до природоохоронної екологічної діяльності в конкретних побутових ситуаціях. Це означає, що у них не вироблені моделі поведінки, які відображають гармонійний сталий розвиток. Як виявилось, діяльнісний підхід щодо турботи про довкілля ще не достатньо розвинений. Ще раз підтвердимо думку, що наявні екологічні знання не є запорукою екологічного виховання.

Науковці стверджують, що причиною низького рівня екологічної поведінки людини є немотивованість та «слабкість екологічного стимулу»⁶. Це означає, ще екологічні проблеми стають очевидними лише з часом, коли результат бездіяльності, руйнівного впливу людини на довкілля є незворотнім.

Для підвищення рівня екологічної відповідальності та екологічно грамотної поведінки вважаємо за необхідне:

- додатково мотивувати учнів до відповідальної діяльності,
- підкреслювати вагомість екологічних проблем у нашому щоденному житті, робити їх помітними, навіть загострювати, бо прості застереження є малоефективні,
- пропонувати ситуації вибору між шкідливою та доцільною екологічною поведінкою⁷.

Так наприклад, не складе багато зусиль нагадати про економію електроенергії під час перерв між уроками, наголосити на важливості дотримання чистоти власного робочого місця, кабінету тощо.

Рекомендуємо дотримуватися таких основних правил пропаганди екологічно доцільної поведінки учнів:

- нагадування мають мати яскравий, але доброзичливий характер,
- акцентувати на втратах, а не на здобутку (ймовірність втрат більше мотивує),

⁶ Львовчкіна. *Основи екологічної психології*, 91.

⁷ Там само, 91-96.

- впроваджувати закон про престижність бути екологічно свідомим,
- впроваджувати закони обов'язку й послідовності⁸ (від малих кроків до вагомих вчинків, спрямованих на збереження довкілля)⁹
- формувати в учнів духовно-екологічні, моральні цінності.

Екологічна освіта вкрай важлива для формування екологічної свідомості людини. Вона повинна бути обов'язковою і послідовною, щоб виховати відповідальну, екологічно компетентну особистість. Метою шкільної освіти є формувати учня з новим екоцентричним типом мислення.

Форми і методи формування екологічної компетентності

Завданням екологічної освіти та виховання є формування екологічної грамотності учня, а це вимагає особливого підходу, системи і ефективно підібраних інструментів. Як ми вже зазначали, екологічна компетентність формується в межах усіх предметів, особливо гуманітарного, духовно-морального спрямування, а також за допомогою цікавих виховних заходів та позаурочної діяльності. До ефективних інструментів у формування ЕК старшокласників належать інтегрований навчальний матеріал та візуалізація навчання (фото-, відео-, інфографіка, створення ментальних карт тощо) з подальшим обговоренням; підготовка та презентація еко-проектів; створення екологічних буклетів; проведення виховних тематичних заходів, конференцій на екологічну тематику; еколога-краєзнавчі поїздки, еко-табори; волонтерська діяльність; участь в екологічних ініціативах, квестах, конкурсах-аукціонах, інтернет-проектах; позашкільна природоохоронна робота (проведення толок, озеленення території, догляд за зеленими насадженнями). Цікавими та ефективними для старшокласників є інтерактивні технології, проектна та волонтерська діяльність.

Дуже поширеним і цікавим для старшокласників є метод проектів. Він поєднує теоретичні знання і практичні навички учнів для розв'язання поставлених завдань, розрахований на роботу в команді, прийняття спільних

⁸ Бацилєва - Пузь. *Екологічна психологія*, 93.

⁹ Пор. Львовичкіна. *Основи екологічної психології*, 97.

рішень. Проектний метод спонукає до нестандартних підходів і творчої праці; розвиває критичне мислення, емоційний інтелект, допомагає учасникам аналізувати свою діяльність, обґрунтувати власну думку. Роль учня є домінуючою, оскільки він стає активним учасником навчального процесу, роль учителя полягає в тому, щоб мотивувати, консультувати вихованців, спостерігати за процесом творення проектів¹⁰. Захистом проекту є презентація власної діяльності учнів (наприклад, виготовлення еко-торбинок, проект з утилізації пластику, батарейок чи інших небезпечних відходів або сортування сміття у школі тощо). Найважливішим моментом у проектній діяльності є відчуття атмосфери радості від праці, відчуття власної причетності і важливості кожного у спільному процесі. Щоб стимулювати юнаків до творчої праці і заохочувати їх до інших подібних ініціатив, важливо при оцінюванні проектів відзначити кожного учасника. Можна створити різні номінації для кожного, хто брав участь (напр., «Потрібний проект», «Оригінальний проект», «Яскравий проект», «Пам'ятний проект» тощо). Крім персональних відзнак можна підготувати спільну нагороду – поїздку, похід до лісу або на цікаву виставку¹¹.

Ефективними у формуванні екологічної свідомості старшокласників і студентів є активні соціально-психологічні методи. Найпоширеніші з них – «круглий стіл», «мозкова атака», командна ділова гра та ін.

Суть активного методу «круглий стіл» полягає в обговоренні певної екологічної проблеми у вигляді дискусії на правах рівноправності всіх учасників. Мета цього методу полягає в тому, щоб учні глибше зрозуміли важливість запропонованої екологічної проблеми, висловили свої думки, особистісне ставлення з цього приводу, розвивали екологічну свідомість¹².

«Мозкова атака» відрізняється від попереднього методу тим, що за її допомогою генеруються найсміливіші, нестандартні ідеї при обговоренні певної

¹⁰ Гончаренко С. *Метод проектів* / Гончаренко С. // Український педагогічний словник. Київ 1997, 205.

¹¹ Ісаєва Г. *Метод проектів – ефективна технологія навчання учнів сучасної школи* / Ісаєва Г. // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник / керів. авт. кол. Шевцова С.; наук. керів. і ред. Єрмаков І. Київ: Департамент 2003, 207–211.

¹² *Екологічна психологія: хрестоматія* / ред. Швалба Ю. Київ: Інститут психології ім. Г.Костюка НАПН України 2018, 163.

екологічної проблеми. Можна запропонувати, наприклад, обміркувати, які заходи для збереження довкілля у своїй місцевості могли б запропонувати старшокласники. Мета цього методу – висловлення максимальної кількості ідей щодо запропонованого питання і визначення найоптимальніших результатів. У процесі цього методу ми розвиваємо екологічну свідомість, її пізнавальну та емоційну складову¹³.

Командна ділова гра – це груповий метод роботи, при якій одна з команд презентує свій екологічний проект, інша команда його аналізує та критикує з метою виявити слабкі сторони. Не допускається деструктивна критика або критика учасників. У підсумку визначаються переваги й недоліки проекту. Після захисту команди міняються місцями, щоб обговорити проект своїх опонентів. Цей спосіб є найефективніший у поглибленні екологічних знань, у формуванні екологічних цінностей та екологічно грамотної поведінки¹⁴. За допомогою методу проектів учні вчаться планувати, визначати мету і завдання роботи, аналізувати можливі варіанти, аргументувати, оцінювати екологічну ситуацію, здійснювати дослідження, презентувати напрацювання, співпрацювати в групі.

З метою вироблення доцільних екологічних цінностей часто застосовують екологічні ігри, завдання, вправи, які мають характер еколого-психологічного тренінгу, формують власне ставлення учня до довкілля, відповідальність за наслідки життєдіяльності у світі. Цікавим може бути проведення тренінгу підготовки старшокласників до волонтерської екологічної діяльності, що визначатиме спрямованість їхньої екологічної поведінки на природоохоронну діяльність.

Цікавим для старшокласників є метод ідентифікації: використовуючи вправу «Якби це був я», можемо запропонувати учням вжитися в певний образ (тварини, рослини, природного об'єкта тощо). Мета цього завдання – допомогти учневі краще пізнати світ природи, змінити своє ставлення до нього, пройнятися емпатією, гармонізувати свої стосунки з довкіллям¹⁵.

¹³ *Екологічна психологія* / ред. Швалба Ю., 163.

¹⁴ Пор. Львовчкіна. *Основи екологічної психології*, 116-118.

¹⁵ Бацилева - Пузь. *Екологічна психологія*, 164-166.

Виходячи з вікових особливостей старшокласників, їхнє сприйняття довкілля має естетичний характер. Юнаки шукають гармонію у світі та своє місце в ньому. Їхня взаємодія зі світом виражається через фотографію, малюнок, музику тощо. Творча «терапія» допомагає учням зобразити засобами мистецтва довкілля, світ природи, виявити особистісне ставлення до нього, формувати екологічні цінності. Тому юнаки охоче зголошуються до участі в екологічних тренінгах, еко-квестах, виставках, іграх, екскурсіях, інтернет-проектах тощо¹⁶.

Метод екологічної рефлексії допомагає учням самостійно проаналізувати свої вчинки стосовно довкілля, наскільки вони є екологічно доцільними або навпаки шкідливими. Метод екологічної турботи спрямовує діяльність школярів на розвиток навичок піклування і допомоги усьому живому¹⁷.

Які б методи або форми навчання не обрав педагог, вони мають мотивувати й активізувати діяльність учнів, спрямовувати навчальний процес на систематизацію знань учнями, вдосконалення і використання на практиці.

Екологічна культура є складовою духовності людини, частиною її життя, що допомагає впорядкувати власний світ і світ природи у взаємно зберігаючу гармонійну систему. Екологічна культура є умовою для природозбереження, виживання і поступу людства, регулює екологічну діяльність та поведінку людини, є «кодексом її поведінки»¹⁸. Залучення учнів до природоохоронних заходів, волонтерської діяльності, проведення екологічних таборів допоможе виховати почуття відповідальності, бережливе ставлення до природи, підвищити рівень їхньої екологічної свідомості.

Сучасний стан людської цивілізації і сталий розвиток для прийдешніх поколінь залежить від шанобливого, ощадливого або навпаки згубного, руйнівного ставлення людської спільноти до світу природи. Екологічна етика стоїть на захисті моральних взаємовідносин між людиною і світом природи.

Екологічна культура «включає в себе певний зріз суспільно виробленого способу самореалізації людиною себе в природі, культурні традиції, життєвий

¹⁶ Бацилева - Пузь. *Екологічна психологія*, 142.

¹⁷ Див. Там само, 121-122.

¹⁸ Там само, 128.

досвід, моральні почуття і моральну оцінку ставлення людини до природи»¹⁹. Лише від самої людини залежить, чи залишить вона на Землі по собі добрий слід, чи гору сміття, чи перетворить світ на пустку. Наша екологічна грамотність поставлена на сторожі порятунку й збереження планети.

Як показало наше дослідження, рівень розвитку екологічної свідомості школярів, діяльнісний компонент залежить від рівня екологічної освіти. Старшокласники поглиблюють засвоєні в молодшій та середній школі знання, які містять комплексний підхід. На жаль, курс екологічної освіти в 10 класі обмежений невеликою кількістю годин, а в навчальних програмах інших дисциплін питання екологічної освіти подаються фрагментарно, для них виділяється усього 6% навчального часу²⁰.

Тому сьогодні роль провідників в екологічній освіті виконують також громадські екологічні організації, Церква, ЗМІ. Церква бере активну участь у підвищенні екологічної свідомості та формуванні екологічної культури суспільства і молоді зокрема.

3.2. Формування екологічної компетентності в контексті віри

Якщо процитувати Декларацію Землі (2000), що «...все живе на Землі взаємозалежне, і будь-яка форма життя має свою цінність незалежно від тієї користі, що вона являє собою для людства», то знайдемо підтвердження цієї тези у християнському сприйнятті світу: усе, що створив Господь, є добре (Бут. 1, 1-31), величне і має велику цінність (Пс. 104, 24).

Бог створив людину, щоб вона любила життя і дбала про його збереження, не руйнуючи його, а турбуючись про довкілля. Екологічна проблематика в контексті віри і обов'язку перед Творцем²¹ набуває характеру відповідальності за Боже створіння.

¹⁹ Бацилева - Пузь. *Екологічна психологія*, 128.

²⁰ Пруцакова О. *Сучасна шкільна екологічна освіта і запити освіти сталого розвитку* // Екологічний вісник, №6, 2006, 20-21.

²¹ Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'*, 64.

Ще від часів Мойсея у Божих заповідях закарбовано для людства закон про шанобливе ставлення людини до присутності Творця у створінні (2 Божа заповідь). Якщо Бог присутній у всьому створінні, то віддаємо Йому належне пошанування через бережливе ставлення і турботу про довкілля²². Почуття вдячності спонукає нас до цього і відкриває на духовне пізнання світу і всього, що є у ньому²³.

Тому місія Церкви у плеканні екологічної грамотності вірних є цілком очевидною і походить з її природи.

3.2.1. Шляхи формування моральної відповідальності за створіння на основі енцикліки Папи Франциска *Laudato si'*

У першому розділі нашої праці ми намагалися проаналізувати основні джерела та документи Церкви про екологію та відповідальне ставлення до створіння. Вважаємо за необхідне зупинитися детальніше на вивченні першої в історії Церкви екологічної енцикліки Папи Франциска *Laudato si'* про спільну відповідальність за створений світ, оскільки цей 2020 рік є ювілейний, присвячений п'ятій річниці виходу її у світ.

Церква дбає про питання захисту довкілля, переймається, в якому стані людство передасть Землю своїм нащадкам²⁴. Нема і дня, коли б Папа не звертався до питань екології; Енцикліка *Laudato si'* про турботу за наш спільний дім є важливим інструментом для екологічного навернення, пропагування нового екологічного стилю життя в час після пандемії, час екологічних загроз і викликів для всього людства. Хоча пандемія на короткий час поставила на паузу втручання людини у світ природи, але з'явилися нові виклики, такі як збільшення кількості відходів, в тому числі й небезпечних (одноразові маски, рукавички), збільшення використання пластику, з'явилася проблема утилізації таких відходів.

²² Катехизм УГКЦ «Христос- наша Пасха», 997.

²³ Там само, 914.

²⁴ Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'*, 160.

В енцикліці Святіший Отець порушує питання взаємозалежності усього живого на Землі, наголошує на унікальній цінності кожного створіння, наголошує на значенні екології в житті людства, поглиблює справжнє розуміння економіки та прогресу, відповідальності політиків за стиль життя, говорить про «культуру відходів» і висуває пропозицію про новий стиль життя.

Папа закликає об'єднатися для діалогу щодо екологічних викликів часу, почути крик Землі, долучитися кожному до масштабного світового екологічного руху і будувати разом наш спільний дім, бо це наша спільна відповідальність – «щоб змінити все, потрібні всі»²⁵.

Вважаємо за доцільне розглянути документ Папи детальніше з метою відшукати у ньому способи для формування у старшокласників шляхів моральної відповідальності за природу і світ.

Перший розділ *Laudato si'* (Про те, що діється в нашому домі) подає нам заклик Папи призупинитися і задуматися над своїм ставленням до довкілля, про свій «екологічний борг»²⁶, прислухатися до крику Землі. Папа, стурбований людською байдужістю і легковажністю, аналізує основні складові екологічної кризи, серед яких забруднення повітря, води, ґрунтів, виснаження природних ресурсів, зміни клімату, знищення біологічного різноманіття. Вони тісно пов'язані з соціальними та економічними кризами: порушення соціальної справедливості, зростання бідності, збільшення різного роду захворювань, що негативно відбивається на довкіллі та всій екосистемі нашої планети²⁷.

У другому розділі «Євангелія створіння» Папа розкриває поняття людської гідності та цінності усього Божого створіння. Святіший Отець навчає, що усе, створене Господом у цьому світі, є добрим, досконалим, віддзеркалює Божу мудрість. Усе створіння взаємопов'язане між собою, творить єдину велику родину, тому маємо любити один одного і дбати про наше спільне благо. За задумом Творця, призначення людини – доглядати і берегти гармонію й порядок світу, довіреного нам Богом. Важливою частиною християнської віри є наш

²⁵ Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'*, 14.

²⁶ Там само, 51.

²⁷ Там само, 17-67.

обов'язок бути відповідальними за створіння і світ, безпеку і якість життя у ньому²⁸.

«Людський корінь екологічної кризи» - третій розділ, у якому Папа висвітлює основні причини екологічної кризи, серед яких науково-технічний прогрес, глобалізація, надмірний антропоцентризм, егоїзм, втрата етичних норм та відповідальності за довкілля. Небезпеку становить зміщення акцентів та сприйняття природи як об'єкта експлуатації людиною-експлуататором, що призводить до бунтування і спротиву з її боку²⁹.

Четвертий розділ енцикліки «Інтегральна екологія» присвячений пошуку вирішення екологічних проблем, подолання їхніх руйнівних наслідків. Тут йдеться про потребу формування цілісної екології - екології довкілля, що базується на екології людини (життя у відповідності до морального закону) і включає турботу про найбідніших³⁰. Папа навчає, що Земля – великий організм (екосистема), що мудро функціонує і може самовідновлюватися, коли ми перестасмо бездумно втручатися і шкодити. Хоча багато речей слід змінити, найперше маємо змінитися ми³¹, бо шкоди навколишньому світові завдає викривлене розуміння життя і діяльності людини. Натомість Святіший Отець заохочує до винахідливості у порятунку довкілля, великодушності у стосунку з усім живим. На цьому базується стале використання природних ресурсів, тобто використання води, повітря, інших ресурсів як Божого дару³².

Розглядаючи п'ятий розділ «Деякі напрямні лінії та вказівки до дії», знайдемо для себе заклик до практичних дій, що ведуть до «екологічного навернення» та шляхів формування нового якісного екологічного стилю життя та поміркованої поведінки споживання. Кілька десятиліть науковці, філософи, Церква, громадські активісти застерігають, що світ стоїть на межі соціальної та екологічної загрози. Папа закликає до діалогу, бо в нинішніх обставинах велика відповідальність покладена на міжнародну та національну екологічну політику і

²⁸ Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'*, 62-100.

²⁹ Там само, 101-136.

³⁰ Там само, 158.

³¹ Там само, 202.

³² Там само, 137-162.

законодавство. Вагомою залишається роль громадських організацій та Церкви, міжконфесійна співпраця в царині екологічного навернення³³.

В останньому розділі «Екологічне виховання та духовність» розкрито суть екологічного навернення, до якого усі ми маємо прагнути. Папа наголошує, що без мотивації не можна змінити усталені звички і поведінку. Як добрий виховник і наставник, Папа Франциск добре розуміє взаємозалежність між екологічною культурою та вихованням, вказує на найвагоміші середовища, які здатні формувати новий екологічно свідомий стиль життя людини – це сім'я, школа, катехиза, інформаційні технології та засоби комунікації. Рятувати довкілля можна, починаючи з простих речей: економити споживання електроенергії, води у побуті, сортувати сміття, відмовитися від пластику та поліетилену тощо. Великі справи починаються з малих кроків, а навіть з ініціативи однієї людини, яка може змінити спосіб мислення у своєму селі, місті чи країні.

«Зовнішні пустелі у світі збільшуються, бо внутрішні пустелі стали безмежними»³⁴, - цитує Папа Франциск свого попередника і заохочує нас до плекання духовності та екологічно зрілої поведінки, джерелом яких має стати наше глибоке навернення до Бога. З розуміння, що світ і все у світі – це дар любові Божої до людини, народжується почуття вдячності, поміркованості, турботи про створіння, піклування про довкілля, мудре й відповідальне використання дібр на щодень, почуття любові до світу і тих, хто у ньому.

Вважаємо, що популяризація в юнацькому середовищі основних тез енцикліки *Laudato si'* є одним з методів екологічного навчання і виховання, які впливають на свідомість, прищеплюють екологічно доцільні переконання, формують звички, спонукають до екологічно грамотної поведінки, підвищують екологічну культуру юного покоління.

³³ Папа Франциск. Енцикліка *Laudato si'*, 163-201.

³⁴ Там само, 217.

3.2.2. Екологічні ініціативи Церкви – як дороговказ для плекання екологічних цінностей та чеснот

На сьогоднішній день спостерігаємо своєрідну моду на екологічний спосіб життя, особливо активно долучаються до екологічних ініціатив юнаки і молодь. Все ж рівень екологічної свідомості бажає бути кращим. Дослідження показало, що в житті християн, попри щорічні екологічні звернення Папи Франциска і Вселенського Патріарха Варфоломія з нагоди Дня молитви за збереження довкілля, екологічне вчення Церкви на практиці реалізується недостатньо.

Для християн відповідальність за Боже створіння не може бути звичним віянням новітніх модних тенденцій, це складова християнського способу життя і віри. У біблійній книзі Буття читаємо, що Бог створив усе добре, вінцем творіння стала людина, щоб у світі господарювати. Проблема виникла тоді, коли людина забажала зайняти місце Творця. Коли людство безвідповідально поводить з природою, це веде до екологічної катастрофи. Якщо людина заради земного успіху нехтує моральними принципами або творить власну мораль, то наслідки стають очевидними.

Сьогодні як ніколи раніше актуальними є слова Папи Франциска про те, що Бог прощає завжди, людина – інколи, а природа – ніколи. Тому Папа закликає до екологічного навернення і наголошує на важливій місії Церкви у формуванні екологічної свідомості юного покоління за допомогою катехизації на парафіях, а також інших екологічних ініціатив, які виходять за межі парафіяльного життя.

У лоні УГКЦ з грудня 2007 року активно діє Бюро з питань екології, робота якого направлена на формування християнської екологічної культури та підвищення екологічної свідомості у суспільстві, особливо серед школярів, шляхом освітньої і виховної діяльності та практичних ініціатив. Основне завдання Еко Бюро – формувати відповідальність за життя довкілля як місця Божої присутності. Так була втілена в життя одна з ідей блаженного Любомира Гузара, який вважав, що «бути» важливіше, «ніж мати»³⁵, що дала поштовх до

³⁵ Додаток № 7.

започаткування цієї структури. Очолює Бюро доктор богослов'я, професор кафедри теології Івано-Франківської теологічної академії Володимир Шеремета.

Бюро веде активну екологічну просвітницьку діяльність, розпрацьовує екологічні катехизи, займається виданням освітніх матеріалів на екологічну тематику, проведенням виховних і молитовних заходів в освітніх закладах в рамках різноманітних екологічних місій, організовує християнські еко-табори, еко-прощі, впроваджує екологічні ініціативи («Кладовище без пластику», «Посади дерево миру» тощо); розпочало онлайн-трансляцію екологічних казок, які пише і популяризує у школах референт Бюро у Стрийській єпархії, відомий блогер та екологічний місіонер о. Олег Кобель. Детальніше про діяльність Бюро УГКЦ з питань екології, останні новини та анонси можна ознайомитися на сайті за посиланням³⁶. Тут можна знайти важливу інформацію з питань екоосвіти для юного покоління, екологічні новини, екологічні документи Церкви, екологічні катехизи, проповіді, духовні роздуми, молитви за створіння, роздуми й екологічні поради, представлено екологічні ініціативи, велопрощі, розміщені цікаві інтерв'ю, матеріали конференцій, окремі статті та відео, екоблоги, корисні посилання, представлена велика екологічна бібліотека.

З ініціативи Папи Франциска 16-24 травня цього року в усьому світі відзначали Тиждень *Laudato si'*. Бюро УГКЦ з питань екології долучилося до Всесвітньої ініціативи з метою популяризації екологічного документу Церкви, поглиблення екологічних знань людей, оживлення їхньої віри.

У рамках тижня *Laudato si'* з метою відзначення ювілею виходу у світ енцикліки та пропагування екологічного вчення Церкви для дітей шкільного віку проводили щоденну вікторину «Тиждень з *Laudato si'*» та декламування віршів онлайн «*Laudato si'* устами дітей». Умови проведення вікторини були прості, а головний приз (велосипед) став гарним стимулом для учасників, щоб поглибити знання у сфері екологічного вчення Церкви. Найперше потрібно було прочитати енцикліку *Laudato si'*, 7 днів поспіль правильно відповідати на 10 запитань,

³⁶ <https://www.ecoburougcc.org.ua/index.php/initsiativi>

складених на основі розділів документу, отримати пам'ятний подарунок за участь у вікторині і стати учасником розіграшу головного призу.

Також відбулася онлайн-конференція усіх референтів Бюро УГКЦ з питань екології, на якій була підсумована робота у сфері екологічного служіння Між'єпархіальної екологічної мережі УГКЦ.

У рамках Тижня *Laudato si'* Освітньо-методичний центр ім. Дзеровича разом з Центром екобогослов'я і сталого розвитку УКУ провели спільну онлайн-конференцію «Людина і глобальний світ: виклики сьогодення та візія майбутнього». О. Олег Кіндій, директор Центру екобогослов'я і сталого розвитку, на основі чотирьох основних принципів Соціальної доктрини Католицької Церкви і енцикліки *Laudato si'* виділив морально-екологічні орієнтири для людства: спільне благо, субсидіарність, солідарність, увага до найбільш незахищених. Йшлося також про концепцію сталого розвитку та глобальні процеси планетарного масштабу (зміна клімату, втрата біорозмаїття, озонові діри, споживання води та ін.). Учасниками конференції стали високоповажні гості, а також студентська молодь, небайдужі юнаки і підлітки.

13 років поспіль з ініціативи Інституту екуменічних студій УКУ у Львові відбувся Екуменічний соціальний тиждень, який залучив представників освіти, культури, бізнесу, громадських та релігійних організацій, Церкви, молодь, активних громадян з України та за її межами для обговорення, пошуку рішень на злободенні теми часу. Цього року в рамках Екуменічного соціального тижня відбувся XIII форум, присвячений інтегральній екології «Почути крик Землі: інтегральна екологія в дії».

З жовтня цього року в УКУ діє християнська еко-свідома спільнота юнаків та молоді *Laudato si'*, покликанням якої є екологічне навернення особисте і спільнотне, а також втілення в життя вчення Церкви, що стосується інтегральної екології.

Цього року 24 травня в неділю кожен охочий міг долучитися до Всесвітньої молитви за створіння, яка стала гарним завершенням Тижня *Laudato si'*.

Великою популярністю серед школярів користуються християнські еко-табори, завданням яких не лише цікаво і корисно проводити дозвілля, дбати про духовний, інтелектуальний, фізичний розвиток учасників; також вчити осіб різних вікових категорій (дітей, юнаків, молодь, сім'ї) жити в гармонії з природою, робити вибір на користь життя незалежно від віку, статі чи віросповідання, формувати покоління змін.

Спільним девізом усіх християнських екологічних таборів різної тематики може бути такий: «Одна планета – одна сім'я». Робота провідників, волонтерів, духовних осіб, що супроводять табір, тематично підібрані активні методи, ігри, катехизи, Літургія, особиста участь у праці і творчості допомагають учасникам табору глибше пізнати важливу істину: щоб зберегти життя на Землі, зупинити процес руйнування природи кожен особисто повинен долучатися до щоденної праці над собою, бути готовим змінюватися, відмовитися від старих шкідливих звичок, замінити їх бережливим ставленням до довкілля, стати новим поколінням змін.

Неписані правила в еко-таборах створюють самі учасники, вони стають зрозумілими і простими до виконання після завершення чергового заїзду. Після повернення додому їх вже не так складно впроваджувати в життя, найважливіше – почати з простого і практикувати щоденно. Запропонуємо деякі з них:

1. Пам'ятай, що усі мають право на життя в чистому і здоровому середовищі – не сміти.
2. Споживай свідомо і ощадливо.
3. Заощаджуй воду – безцінний Божий дар.
4. Дбай про усе живе створіння – воно також є частиною нашої сім'ї, не забруднюй їхнє середовище (ліс, степ, водойми).
5. Зберігай біорозмаїття, ні – торгівлі дикими тваринами.
6. Думай екологічно, живи екологічно, працюй екологічно, купуй екологічно, подорожуй екологічно.

Доброю традицією стало проведення духовних таборів для школярів екологічного та спортивного спрямування у смт. Журавно Стрийської

архиєпархії, які організовує і духовно провадить о.Олег Кобель. Учасники із задоволенням повертаються до таборування і наступного року, бо їм подобається атмосфера, яка тут панує. Табір вчить проводити дозвілля з користю, виховує, розвиває таланти, дарує нових друзів, вчить любити Бога і Його створіння, молитися, фізично і духовно розвиватися. Стежити за подіями християнських таборів у Журавно можна на їхній офіційній сторінці у Facebook³⁷.

Чітко продумана програма табору, ініціативна і злагоджена робота отця, провідників, аніматорів допомагає створити незабутню атмосферу і неповторні враження, адже кожен заїзд табору не схожий на інший, бо кожен з учасників – то окремий світ. Учасники щодня мають Літургію, духовні розважання, тематичні зустрічі, завдання відповідно до теми дня; організовують змагання, конкурси, теренові ігри, танці; пишуть пісні, складають історії, ставлять сценки, малюють на екологічну тематику, фотографують; мають зустрічі з цікавими людьми; як підсумок дня ввечері розпалюють ватру, це час спілкування, ділення, пісні. Для підтримання дружніх стосунків з іншими спільнотами, організовують різноманітні еко-флешмоби в соцмережах та передають естафету іншим християнським таборам з метою прослави Бога-Творця і Його створіння (наприклад, повна відмова від використання поліетилену в таборі, більш ощадливе використання води тощо).

При молодіжних спільнотах все більшого поширення набувають ековелопрощі, мета яких не тільки відвідати знані відпустові місця, використовуючи при цьому мальовничі маршрути та екологічно безпечний для довкілля вид транспорту, в основному велосипед, а ще провести еко-акцію (очищення лісу, водойми). Мета таких велопрощ привернути увагу суспільства до екологічних проблем і показати реальну можливість для змін тут і зараз.

На сьогодні відчутна потреба християнського екологічного руху серед юнаків та молоді. У дослідженні було виявлено готовність старшокласників до залучення до волонтерської діяльності, про це свідчить їхнє бажання долучатись до екологічних християнських таборів, велопрощ. Частково цю місію виконує

³⁷ <https://www.facebook.com/pages/category/Community/>

українська скаутська організація «Пласт». Було б гарно розвинути молодіжні екоспільноти при парафіях для спільних духовних розважань, природоохоронної діяльності (прибирання і сортування сміття, озеленення територій, очищення територій тощо), екопрощ.

Висновки до 3 розділу

Ми розглянули і визначили ставлення старшокласників до довкілля як тривимірну структуру, яка складається з пізнавального, емоційного, поведінкового компонента. Завданням екологічного виховання є формувати ці компоненти в гармонійному їх поєднанні.

Сьогодні в умовах сталого розвитку екологічна освіта набуває все більшого розвитку, активізується молодше покоління, поширюються екологічні рухи, започатковуються нові ініціативи, та все ж залишається численна кількість юнаків, які є пасивні і байдужі до питань екології на практиці.

Умовою розвитку екологічно-орієнтованої свідомості учнів старшої школи є неперервна екологічна освіта, що охоплює формальну освіту в навчальних закладах, неформальну екологічну освіту в гуртках, клубах за інтересами, а також середовище сім'ї, життєве середовище, волонтерські та громадські організації.

Серед методів екологічного навчання і виховання у школі найбільш дієвими є активні, які впливають на свідомість, допомагають формувати екологічно доцільні переконання, які спонукають до екологічно грамотної поведінки, формують екологічну культуру особистості.

Для підвищення якості екологічної освіти важливий не тільки зміст, але й виховання. Оскільки екологічне виховання є складовою всебічного розвитку особистості, важливо формувати цілісну систему знань учнів через призму духовно-моральних цінностей, в межах якої екологічна культура особистості займає належне місце. З огляду на це Церква започатковує екологічні ініціативи, які підвищують духовно-екологічну спрямованість юнацтва на захист довкілля, формують відповідальність за довкілля як місця Божої присутності.

Тому неможливо розв'язувати глобальні екологічні проблеми не змінюючи екологічну культуру, не плекаючи екологічні цінності. Лише екологічно компетентна особистість здатна самоорганізуватися і діяти в екоспільноті, творчо і нестандартно підходити до розв'язання непростих екологічних питань в складних обставинах.

Висновки

Наша наукова робота є першою спробою комплексного дослідження проблематики компетентнісного підходу в сучасному навчально-виховному процесі осіб 15-18 років, зокрема фокусування на одній із ключових – екологічній компетентності, яка розглядалася крізь призму морального богослов'я, тобто моральній відповідальності за створіння.

Формування екологічної компетентності на сьогодні вкрай актуальне і пріоритетне, potwierdжене у Стратегії державної екологічної політики України до 2020 року, Національній стратегії розвитку освіти в Україні до 2021 року, Декларації Тисячоліття ООН та іншими державними та церковними документами.

У першому розділі ми розглянули теоретичні засади екологічної компетентності учнів старшої школи, проаналізували зміст поняття компетентнісного підходу, з'ясували цілі та завдання компетентнісного навчання та моральної відповідальності за Боже створіння (екологію) і природне довкілля, дослідили психолого-педагогічні особливості учнів старшого шкільного віку (категорії ранньої юності).

Другий розділ був присвячений дослідженню застосування екологічної компетентності юнаків на практиці. Було проаналізовано метод опитування, його різновиди, описано процедуру анкетування старшокласників та проаналізовано результати анкетування. Основні характеристики екологічної компетентності ми використали як критерії опитування для анкетування учнів.

Дослідження застосування екологічної компетентності старшокласників та аналіз отриманих результатів дослідження допомогли нам запропонувати шляхи оптимізації стану моральної відповідальності учнів (екологічної компетентності) методами педагогіки та катехитики у третьому розділі нашої роботи.

Відповідно до завдань магістерської роботи на основі аналізу джерел та літератури, наукових досліджень у цій галузі, а також методів опитування,

анкетування і статистичного аналізу отриманих даних можемо робити такі висновки:

1. Рівень освіченості особистості визначається її готовністю до прийняття відповідальних рішень на базі власних засвоєних знань, умінь та ієрархії цінностей і можливістю втілити їх у конкретних життєвих ситуаціях. На даний момент екологічна освіта, орієнтована на збереження довкілля і здорового способу життя людини потребує переорієнтації із знанневого компоненту на практично-діяльнісний.
2. Проаналізувавши психолого-педагогічні особливості учнів старшої школи, можемо підсумувати, що в юнацькому віці завершується формування суб'єктивної картини світу, поглиблюються екологічні знання, утверджується активне екозберігаюча позиція, формується екологічний стереотип, що стає основою моделі їхньої природоохоронної поведінки. Екологічна компетентність юнаків передбачає реалізацію екологічних знань і досвіду на практиці з метою розв'язання складних екологічних питань і проблем, з урахуванням власної відповідальності за довкілля і якість життя відповідно до стратегії сталого розвитку.
3. Екологічна грамотність формується на основі екологічної культури та має прищеплюватися вже від народження, розвиватися в дитячому, юнацькому віці, зростати разом з розвитком особи і її моральної відповідальності за світ. Екологічна грамотність є результатом самовдосконалення, особистісного зростання на базі еколого-орієнтованих цінностей та моральних цінностей, що впливають з віри, реалізації християнського та загальнолюдського екологічного покликання «мудро управляти».
4. Ми дослідили шляхи формування відповідальності за створіння старшокласниками на основі профільної літератури і дійшли до таких висновків, що не достатньо дати екологічні знання і навички, мало знати про екологічні проблеми, потрібно переорієнтовувати юнаків на практичний вимір природоохоронної діяльності. Для цього їм ще бракує відповідної

інформації, а також вимогливості і відповідальності до своїх вчинків, турботи про довкілля та уваги до інших.

5. Екологічна освіта й виховання учнів старшої школи має пронизувати усі дисципліни формальної освіти, задіювати неформальну освіту і дозвілля юнаків. Відповідальність за екологічну освіту юнаків належить сім'ї, школі, Церкві, ЗМІ, громадському екологічному руху. Так екологічні знання, екологічне мислення та екологічна діяльність є основою формування високого рівня екологічної культури особистості; екологічна культура реалізується через екологічну свідомість та практичну екологічну діяльність.
6. У результаті проведеного педагогічного дослідження рівня екологічної компетентності старшокласників шляхом анкетування було здійснено комплексний аналіз результатів анкетування (діагностовано рівень сформованості екологічної культури учнів старших класів з різних регіонів України; виявлено їхній рівень знань та компетентностей в області екології; визначено шляхи оптимізації та впровадження екологічної освіти на засадах християнської моралі). Для результатів проведеного дослідження було використано діаграми.
7. Констатуємо той факт, що домінуючими компонентами екологічної компетентності старшокласників є когнітивний (пізнавальний) та афективний (емоційний). На середньому рівні є конативний (поведінковий) компонент ЕК, що вказує на недостатній практичний досвід у сфері екологічної діяльності. Отож, наше припущення у вигляді робочої гіпотези отримало належне підтвердження.
8. Значення проведеного нами дослідження полягає у тому, що:
 - було діагностовано рівень сформованості екологічної культури учнів старших класів з різних регіонів України;
 - виявлено їхній рівень знань та компетентностей в області екології;
 - визначено шляхи оптимізації та впровадження екологічної освіти на засадах християнської моралі.

9. Одним із важливих завдань нашої роботи було запропонувати шляхи оптимізації виховання відповідальності за створіння старшокласників. Оскільки високий рівень екологічних знань не тотожний зрілій екологічній поведінці, для подальшого формування екологічно-орієнтованого способу життя та оптимізації екологічної компетентності учнів ми вважаємо за доцільне використовувати формуючі методи (психологічні ігри, тренінги, проектну діяльність та ін. активні методи) , екологічні ініціативи Церкви та залучення юнаків до волонтерської діяльності, екологічних рухів (екотабори, ековелопрощі тощо).
10. Вважаємо, що основним шляхом формування екологічної компетентності старшокласників є впровадження екологічного стилю життя, зміна свідомості, щоб особа могла самостійно приймати відповідальні екологічні рішення і діяти в рамках сталого розвитку, а не користуватися шаблонним мисленням. А відповідальність за створіння бере початок через закладені морально-етичні цінності. Тому екологічна етика тісно пов'язана з богословськими чеснотами – це запорука щасливого життя в гармонії з природою і в любові до ближніх та до прийдешніх поколінь.
11. Екологічна освіта й екологічна культура є взаємопов'язані, про це свідчить велика кількість досліджень, які стверджують, що екологічна культура – це результат екологічної освіти й виховання. Екологічна культура є духовним джерелом, ціннісно-світоглядним дороговказом, що показує правильний вектор для щасливого і гармонійного життя. Рівень екологічної культури вказує на поступ від грамотності та знань у сфері екології до вироблення навичок і компетенцій та створення екологічно правильної моделі поведінки юнаків у своїй «зоні відповідальності». Отже, екологічна культура є духовною основою і орієнтиром, який вказує на правильний вибір, а екологічна компетентність допомагає цей правильний вибір реалізувати в конкретних обставинах, саме тут і саме тепер.
12. Висока якість екологічної освіти залежить як від змісту, так і від виховання. Церква є завжди поруч зі своїми дітьми, тому допомагає формувати цілісну

особистість через призму духовно-моральних цінностей і започатковує ряд екологічних ініціатив, які слугують дороговказом для захисту довкілля, формують відповідальність за довкілля як місця Божої присутності. Церква закликає до екологічного навернення, яке має бути системним і глобальним, бо стосується абсолютно всіх.

13. У теперішніх умовах в контексті віри Церква дбає про екологічне виховання і плекання моральних цінностей та чеснот молоді, формуючи шляхом катехизи крізь призму морального богослов'я зрілу, морально відповідальну за власні вчинки і за навколишній світ особистість. Завдання, які ставить перед собою Церква, включають не стільки ініціювання потрібних і корисних одноразових екологічних ініціатив, а набагато більше – плекання екологічних чеснот, заохочування вірних до культури життя у стилі *Laudato si'*.

14. Компетентнісний підхід – лише один із засобів, що сприяють модернізації змісту освіти. Він дає нам один із шляхів реалізації нових викликів у сучасній освіті, допомагає формувати свідомість вихованців у новій якості життя у стилі *Laudato si'*.

Ми абсолютно не претендуємо на вичерпність у нашому дослідженні. Вважаємо, що тема відповідальності за створіння як одна з ключових компетентностей учнів старшої школи потребує глибшого аналізу. Цінність дослідження полягає в тому, що це є одна з перших розвідок на дану тему. Робота може бути корисною усім, хто працює з віковою групою 15+, педагогам, катехитам, усім небайдужим до світу, дарованого нам Творцем як безцінний скарб і наш спільний дім.

Джерела

1. Бенедикт XVI. Апостольське повчання *Africae Munus* (19 листопада 2011) // <https://ecoburougcc.org.ua>.
2. Бенедикт XVI. Енцикліка *Caritas in veritate*, [«Любов у Правді»], (2005) <https://dc.lviv.ua/nauka_cerkvy/dokumenty/2408-caritas-in-veritate-lyubov-u-pravd.html> (30.08.2020).
3. Душпастирська Конституція *Про Церкву в сучасному світі*, (1965) // Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції. Декрети. Декларації. Львів 1996, 499-620.
4. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17#Text> (3.05.2020).
5. Іван Павло II. Апостольське повчання *Ecclesia in America* [«Церква в Америці»], (22 січня 1999) / Іван Павло II. Ватиканська друкарня 1999, № 91, 748-771.
6. Іван Павло II. Енцикліка *Centesimus annus*, [«Сотий рік»], (1991) // Церква і соціальні проблеми / Іван Павло II. Львів 1998, 443-514.
7. Іван Павло II. Енцикліка *Evangelium vitae* [«Євангеліє Життя»], (1995) / Іван Павло II. Ватиканська друкарня 1995, № 87, 401-522.
8. Іван-Павло II. Звернення до учасників З'їзду з питань довкілля і здоров'я (24 березня 1997) // <https://ecoburougcc.org.ua>.
9. Комісія у справах катехизації при Патріаршій Курії – Катехитично - педагогічний інститут УКУ. *Життя у Христі: Моральна катехиза* / упор. о. д-р Шевчук С. Львів 2004.
10. *Компендіум соціальної доктрини Церкви* // Папська рада «Справедливість і мир» / ред. Коваленко Л. Київ 2008, розд.10, 451-487.
11. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти <<http://ftl.if.ua/index.php/metodychna-robot/metodychni-vkazivky-dlia-vchyteliv/361-kryterii-otsiniuvannia-navchalnykh-dosiahnen>> (20.05.2020).

12. Навчальні програми для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів <<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>> (20.05.2020).
13. Папа Франциск, Енцикліка *Laudato si'* [«Будь прославлений»], (2015). Київ – Івано-Франківськ – Дрогобич 2019.
14. Папа Франциск. Звернення до Дня молитви за збереження створіння (6 серпня 2015) // <https://ecoburougsc.org.ua>.
15. План дій Євросоюзу та Ради Європи для України 2008-2011 <https://zakon.rada.gov.ua/go/994_929> (20.05.2020).
16. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / пер. о. Хоменко І. Львів 2007.
17. Синод Української Греко-Католицької Церкви. *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос – наша Пасха»*. Львів 2012.
18. Типова освітня програма закладів загальної середньої освіти III ступеня, затверджена наказом МОН України від 20.04.2018 № 406 (в редакції наказу МОН України від 28.11.2019 №1493), <<http://osvita.ua/school/program/program-10-11/60636/>> (20.05.2020).

Список використаної літератури

19. Акопян В. *Екологічна культура особистості: Підручник*. Херсон 2014.
20. Бацилева О. - Пузь І. *Навчально-методичний посібник з дисципліни Прикладні аспекти психології: Екологічна психологія для здобувачів вищої освіти освітньої програми «Психологія»*. Вінниця 2019.
21. Бібік Н. *Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування* // Овчарук О. // *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики* / ред. Овчарук О. Київ 2004, 45-48.
22. Бібік Н. *Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти* // Науковий часопис НПУ ім. Михайла Драгоманова, серія 17, вип. 17, 2010.
23. Білоус С. *Уроки екологічного виховання*. Київ 1997.
24. Білявський Г. *Основи екології: теорія та практикум: навч. посібник* / Білявський Г. та ін. Київ 2002.

25. Борейко В. *Екологічна етика* / Борейко В. - Подобайло А. Київ 2004.
26. *Бути людиною: Збірник цитат Блаженнішого Любомира (Гузара)*. Львів 2011.
27. Вербець В. *Методологія та методика соціологічних досліджень: Навчально-методичний посібник*. Рівне 2006.
28. *Відповідальність за створіння у вченні Папи Венедикта XIV: Екологічне вчення Церкви* / ред. Шеремета В. Івано-Франківськ 2012. Т. 2.
29. Дерябо С. - Ясвін В. *Экологическая психология и педагогика*. Ростов н/Д 1996.
30. Дубовий В. - Дубовий О. *Екологічна культура: навч. посібник*. Київ 2016.
31. *Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях : науково-методичний посібник для вчителів* / ред. Бондар О. Херсон 2015.
32. *Екологічна психологія: хрестоматія* / ред. Швалба Ю. Київ 2018.
33. *Екологічна психологія: Хрестоматія для студентів ВНЗ* / ред. Шлімакова І. Харків 2016.
34. Задорожна О. *Формування екологічних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної роботи // Проблеми підготовки сучасного вчителя, 2012, №5 (Ч.1), 159-166.*
35. Злобін Ю. *Основи екології: Підручник*. Київ 1998.
36. Кибирев А. - Веревкина Т., *Интерактивные методы обучения: теория и практика: Учебно-методическое пособие для студентов высших учебных заведений, слушателей учреждений дополнительного педагогического образования*. Хабаровск 2003.
37. Коменський Я. *Вибрані педагогічні твори* / ред. з біографічним нарисом і примітками Красновський А. Київ 1940. Т. 1.: Велика дидактика.
38. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики* / ред. Овчарук О. Київ 2004.
39. Лук'янова Л. *Екологічна компетентність майбутніх фахівців: навч.-метод. посібник* / Лук'янова Л. - Гуренкова О. Київ-Ніжин 2008.
40. Львовичкіна А. *Основи екологічної психології: Навч. посібник*. Київ 2004.
41. Марущак О. *Поняття компетентності у педагогічній діяльності // Марущак О. // Креативна педагогіка: наук.-метод. журнал / Академія міжнародного*

- співробітництва з креативної педагогіки «Полісся», Житомир, 2016, вип.11, 97-108.
42. Містерман В. *Боже створіння прагне милосердя: духовно-екологічні роздуми про діла милосердя*. Львів 2016.
43. *Нова українська школа: поради для вчителя* / ред. Бібік Н. Київ 2017.
44. Паніна Н. *Технологія соціологічного дослідження: Курс лекцій*. Київ 1996.
45. Патріарша катехитична комісія УГКЦ - Катехитично-педагогічний інститут УКУ. *Божі заповіді та Євангельські блаженства. Катехуменат і катехизація дорослих в УГКЦ*. Львів 2016.
46. Патріарша катехитична комісія УГКЦ - Катехитично-педагогічний інститут УКУ. *Життя у Христі. Посібник для вчителя для 10 класу* / Тимчишин Б. - Сиротич Р. - Якимець М. Львів 2010, 108-113.
47. Пометун О. *Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті* // Овчарук О. // *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики* / ред. Овчарук О. Київ 2004.
48. Пометун О., *Енциклопедія інтерактивного навчання*. Київ 2007.
49. Пруцакова О. *Сучасна шкільна екологічна освіта і запити освіти сталого розвитку* // *Екологічний вісник*, №6, 2006, 20-21.
50. Пустовіт Н. *Освіта для сталого розвитку – важливий напрям підвищення екологічної компетентності вчителя* // *Вісник Житомирського університету ім. І. Франка* (2006).
51. Савчин М. - Василенко Л., *Вікова психологія. Навч. посібник*. Київ 2005.
52. Сергеев С. - Блинов В. *Как реализовать компетентностный подход на уроке и во внеурочной деятельности: Практическое пособие*. Москва 2007.
53. Скребець В. - Шлімакова І. *Екологічна психологія: підручник*. Київ 2014.
54. Скрипченко О. та ін., *Вікова та педагогічна психологія. Навчальний посібник*. Київ 2001.
55. Сліпущко О. *Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові*. Київ 1999.

56. *Словник іншомовних слів* / уклад. Морозов С. – Шкарапута Л. Київ 2000.
57. Совгіра С. *Технологія та організація природоохоронних робіт: підручник* / Совгіра С. та ін. Київ 2011.
58. *Соціально-психологічні засади становлення екологічно орієнтованого способу життя особистості: монографія* / ред. Швалба Ю. Київ 2015.
59. *Соціологічні дослідження в шкільному колективі: функції, методи, організація проведення та інтерпретація результатів: Методичний посібник для педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів* / уклад. Білошицький С. – Мітягіна С. Хмельницький 2016.
60. *Соціологія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів, 2-ге вид., / заг. ред. Докаш З. Чернівці 2012.*
61. *Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник* / Садовенко А. та ін. Київ 2011.
62. Степанюк А. *До проблеми формування цілісних знань школярів про живу природу* / Степанюк А. // Педагогіка і психологія, 1997, № 4, 68-77.
63. Сухомлинський В. *Вибрані твори в 5-и тт.* / Сухомлинський В. Київ 1976. Т.2.
64. Токарева Н. - Шамне. А. *Вікова та педагогічна психологія. Навчальний посібник.* Київ 2017.
65. Ушинський К. *Вибрані педагогічні твори в 2-х тт* / Ушинський К. Київ 1983. Т. 1.: Теоретичні проблеми педагогіки.
66. *Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник* / Пустовіт Н. - Пруцакова О. Київ 2008.
67. Черниш Н. *Соціологія. Курс лекцій: в 6-и кн.* Львів 1996.
68. Шеремета В. *Великопосна ініціатива. Екологічне навернення для порятунку створіння: Збірник екологічних катехиз про чесноти – 2013.* Київ – Івано-Франківськ – Дрогобич 2015.
69. Шеремета В. *Екологічний дороговказ.* Івано-Франківськ 2009.
70. Шеремета В. *Екологічні цінності та чесноти // Сприяння здоровому способу життя школярів: посібник для вчителя (7-11 класи)* / Гусак П. та ін. / заг. ред. Гусак П. Львів 2013.

71. *Школа екологічного вчинку: методичні рекомендації* / Пустовіт Н. - Колонькова О. – Пруцакова О. Кіровоград 2014.
72. Ягупов В., *Педагогіка. Навчальний посібник*. Київ 2002.

Інтернет-джерела

73. *Анкета екологічної грамотності*
https://docs.google.com/forms/d/1InhizHRw2S2grjSF1P5MKRsSBSOmMgpFrxm1uiMYV9k/edit#response=ACYDBNjYefCa7e6qyoYLJapC-tjobOG7ib9hsRzhJO1tt8YBI7t8sI_bl9nTXoDN1YIH-dE (28.10.2020).
74. Лесун І. *Запровадження компетентнісного підходу у навчанні учнів старшої школи* [PDF]: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nchnpu_3_2012_10_11.pdf (10.09.2020)
75. Гурьянова А., *Технології компетентнісно-орієнтованого навчання учнів природничих дисциплін* <<http://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/ТЕХНОЛОГІЇ%20КОМПЕТ%20НАВЧАННЯ%20ПОСЛЕДНІЙ%20ВАРІАНТ.doc?id=1ca0247f-f5d3-4692-912b-b186763fadc2>> (19.09.2020).
76. Церковно-екологічний календар – 2018
<https://ecoburougcc.org.ua/download/doc/ЕКОкалендар-2018%20на%20sajt.pdf>

Екологічні освітні сайти

68. Відповідальність за створіння – сайт бюро УГКЦ з питань екології.
<https://ecoburougcc.org.ua>
69. Екологія життя – сайт освітньої інформації, новин, що стосуються екології та охорони навколишнього середовища. <https://www.ekolive.com.ua>
70. Зелена хвиля - сайт екологічних новин, спільнота людей, які прагнуть поширювати принципи сталого розвитку у всіх сферах суспільного життя.
<https://ecoclubua.com>
71. <https://www.climateinfo.org.ua> – сайт україномовної інформації про кліматичні зміни.
72. <https://www.organic.com.ua> – федерація органічного руху України.

ДОДАТОК №1

Відмінності між компетентнісним і «некомпетентнісним навчанням» (за І. Сергєєвим)

№	Ознаки «некомпетентнісного (традиційного) навчання»	Ознаки «компетентнісного навчання»
1	Наука – основа змісту освіти - розглядається як сума фактів, понять, законів, теорій	Наука - основа змісту освіти – розглядається як скарбниця загально-людського досвіту з розв’язання проблем
2	Вивчення основ наук є провідною і самодостатньою метою процесу навчання	Вивчення основ наук є засобом розвитку готовності розв’язувати життєві проблеми з використанням наукової інформації
3	Учитель ставить питання «Що?» «Чому?» і відповідає на них разом з учнями	Учитель ставить питання «Навіщо?» і «Як?» і відповідає на них разом з учнями
4	Методи і форми навчання підкоряються навчальному (предметному) змісту	Методи і форми навчання використовуються як самостійні засоби досягнення певних педагогічних цілей.
5	Застосування знань і вмінь обмежується навчальними ситуаціями	Застосування знань і вмінь відбувається в життєвих (або наближених до життєвих) ситуаціях
6	Основний результат навчання – знання, уміння, навички, цінності	Основний результат навчання – осмислений досвід певних видів діяльності, цінності
7	Життєвий досвід учнів формується стихійно, поза межами навчальної дисципліни	Життєвий контекст і формування життєвого досвіду включається в межі навчального процесу і його значущих елементів
8	Накопичується і осмислюється досвід розв’язання навчальних задач	Накопичується і осмислюється досвід розв’язання життєвих задач
9	Оцінюється накопичений багаж змістових дидактичних одиниць	Оцінюється здатність застосовувати накопичений багаж змістових дидактичних одиниць у різних ситуаціях
10	Школа не готує учнів до розв’язання складних життєвих проблем, наближає навчання до «чистої науки»	Школа готує учнів до розв’язання складних життєвих проблем,
11	Школа націлює учнів покладатися на власну пам’ять	Школа націлює учнів покладатися на власну самостійність

ДОДАТОК № 2

Головні компоненти поняття «компетентність»

Робочі визначення	Категорійні ознаки	Кількість авторів	% від вибірки
Компетентність – це..	Що?		
	здатність	15	42
	якість (властивість) особистості	8	22
	володіння компетенцією	6	17
	поєднання знань, умінь, навичок, досвіду, ставлень тощо	4	11
	освітні результати	3	8
	інтегративне утворення особистості	3	8
	поінформованість (обізнаність)	1	3
Компетентність – це здатність...	Яка?		
	діяти (здійснювати діяльність)	20	55
	вирішувати (розв'язувати)	3	8
	застосовувати ЗУН, досвід	3	8
	виконувати	3	8
	задовольняти потреби	1	3
	реалізувати потенціал	1	3
Компетентність – це здатність діяти...	Яку?		
	професійну	3	8
	успішну	2	6
	продуктивну	2	6
	ефективну	1	3
	самостійну	1	3
Компетентність – це здатність діяти (виконувати...діяльність)	Чого?		
	Знань	21	58
	Умінь	19	53
	Навичок	12	33
	Досвіду	11	30
	Ставлення	8	22
	Цінностей	3	8
	здібностей	2	6

ДОДАТОК №3

Новоутворення ранньої юності

Зміст розвитку	Новоутворення
Когнітивний розвиток	
Мовлення і мислення	Теоретико-розмірковуюче, дискурсивне мислення. Схильність до узагальнень, пошуку закономірностей і принципів. Критичність мислення.
Увага	Довільна і післядовільна увага, здатність до її концентрації.
Пам'ять	Інтелектуалізація пам'яті.
Психосоціальний розвиток	
Структури особистості	Потреба у самовизначенні. Особистісно-сміслові самовизначення як пошук соціальної ідентичності. Професійне самовизначення. Потреба в самореалізації. Народження «життєвої перспективи»; здатність будувати свої життєві плани; усвідомлення свого місця у майбутньому (самовизначення у цілях і перспективах свого життя). Мрії і ідеали. Ціннісні орієнтації. Оформлення моральної сфери; свідомі моральні переконання, формування моральної стійкості. Свідомі саморегуляція основних видів поведінки. Почуття самотності. Свідомі орієнтація на дорослого в широкому розумінні як джерело знань, умінь, нормативних критеріїв успішної діяльності, які необхідно опанувати.
Свідомість і самосвідомість	Нова форма узагальненої самосвідомості. Відкриття внутрішнього світу особистості, його емансипація від дорослих. Схильність до самоаналізу. Самоповага. Розходження між ідеальним і реальним «Я».
Навички міжособистісного спілкування	Здатність до неформального, довірливого спілкування з дорослими. Почуття інтимності у взаєминах з деякими людьми. Дружба між юнаками і дівчатами. Ускладнення критеріїв дружби. Емоційна напруженість. Перше кохання.

ДОДАТОК №4

Перелік цінностей, пов'язаних з формуванням в учнів ключових компетентностей

Компетентність	Цінності (загальнолюдські, громадянські, особистого життя)
Навчально-пізнавальна	а) усвідомлення цінності знання як умови подальшого добробуту; б) розуміння того, що готовність людини до неперервної самоосвіти є запорукою її професійного і особистісного зростання; в) усвідомлення того, що навчитися будь-чому можна тільки в процесі наполегливого самостійного навчання; г) розуміння того, що шлях до успіху забезпечують творчість, працьовитість і відповідальність.
Інформаційна	а) розуміння цінності інформації як матеріальної субстанції; б) визнання значущості для життя людини і суспільства інформаційного обміну; в) ціннісне ставлення до інформаційних технологій як предмета й засобу навчально-пізнавальної діяльності; г) усвідомлення необхідності володіння ІКТ як засобом здійснення інформаційної діяльності.
Здоров'я-збережувальна	а) сприйняття людини та її здоров'я як найвищої цінності; б) усвідомлення зв'язку між станом здоров'я і успішністю навчальної та майбутньої професійної діяльності; в) розуміння необхідності ведення здорового способу життя; г) усвідомлення того, що чистота довкілля в чинником впливу на здоров'я; д) співчуття хворим людям.
Комунікативна	а) усвідомлення цінності спілкування як умови існування людини в сім'ї, колективі, суспільстві; б) розуміння того, що гуманістичні цінності: (толерантність, порядність, терпимість, відповідальність) – елемент взаємодії людей; в) відчуття потреби в спілкуванні, взаємоповазі, співчутті.
Соціально-трудова (кооперативна)	а) усвідомлення цінності колективної праці в сучасному суспільстві; б) розуміння того, що гуманістичні цінності: (толерантність, порядність, терпимість, відповідальність) – необхідна умова взаємодії людей у колективі; в) взаємоповага, співчуття і спілкування як елементи колективної праці.

ДОДАТОК №5

Характеристика ключових компетентностей

1. Спілкування державною (і рідною — у разі відмінності) мовами (уміння ставити запитання і розпізнавати проблему; міркувати, робити висновки на основі інформації, поданої в різних формах (у текстовій формі, таблицях, діаграмах, на графіках); розуміти, пояснювати і перетворювати тексти задач (усно і письмово), грамотно висловлюватися рідною мовою; доречно та коректно вживати в мовленні термінологію з окремих предметів, чітко, лаконічно та зрозуміло формулювати думку, аргументувати, доводити правильність тверджень; уникнення невнормованих іншомовних запозичень у спілкуванні на тематику окремого предмета; поповнювати свій словниковий запас; розуміння важливості чітких та лаконічних формулювань).

2. Спілкування іноземними мовами (уміння здійснювати спілкування в межах сфер, тем і ситуацій, визначених чинною навчальною програмою; розуміти на слух зміст автентичних текстів; читати і розуміти автентичні тексти різних жанрів і видів із різним рівнем розуміння змісту; здійснювати спілкування у письмовій формі відповідно до поставлених завдань; використовувати у разі потреби невербальні засоби спілкування; обирати й застосовувати доцільні комунікативні стратегії відповідно до різних потреб; критично оцінювати інформацію та використовувати її для різних потреб; висловлювати свої думки, почуття та ставлення; ефективно взаємодіяти з іншими усно, письмово та за допомогою засобів електронного спілкування; ефективно користуватися навчальними стратегіями для самостійного вивчення іноземних мов; адекватно використовувати досвід, набутий у вивченні рідної мови та інших навчальних предметів, як засіб оволодіння іноземною мовою).

3. Математична компетентність (уміння оперувати текстовою та числовою інформацією; встановлювати відношення між реальними об'єктами навколишньої дійсності (природними, культурними, технічними тощо); розв'язувати задачі, зокрема практичного змісту; будувати і досліджувати найпростіші математичні моделі реальних об'єктів, процесів і явищ,

інтерпретувати та оцінювати результати; прогнозувати в контексті навчальних та практичних задач; використовувати математичні методи у життєвих ситуаціях; усвідомлення значення математики для повноцінного життя в сучасному суспільстві, розвитку технологічного, економічного й оборонного потенціалу держави, успішного вивчення інших предметів).

4. Основні компетентності у природничих науках і технологіях (уміння розпізнавати проблеми, що виникають у довкіллі; будувати та досліджувати природні явища і процеси; послуговуватися технологічними пристроями; усвідомлення важливості природничих наук як універсальної мови науки, техніки та технологій. усвідомлення ролі наукових ідей в сучасних інформаційних технологіях)

5. Інформаційно-цифрова компетентність (уміння структурувати дані; діяти за алгоритмом та складати алгоритми; визначати достатність даних для розв'язання задачі; використовувати різні знакові системи; знаходити інформацію та оцінювати її достовірність; доводити істинність тверджень; критичне осмислення інформації та джерел її отримання; усвідомлення важливості інформаційних технологій для ефективного розв'язування математичних задач).

6. Уміння вчитися впродовж життя (уміння визначати мету навчальної діяльності, відбирати й застосовувати потрібні знання та способи діяльності для досягнення цієї мети; організовувати та планувати свою навчальну діяльність; моделювати власну освітню траєкторію, аналізувати, контролювати, коригувати та оцінювати результати своєї навчальної діяльності; доводити правильність власного судження або визнавати помилковість; усвідомлення власних освітніх потреб та цінності нових знань і вмінь; зацікавленість у пізнанні світу; розуміння важливості вчитися впродовж життя; прагнення до вдосконалення).

7. Ініціативність і підприємливість (уміння генерувати нові ідеї, вирішувати життєві проблеми, аналізувати, прогнозувати, ухвалювати оптимальні рішення; використовувати критерії раціональності, практичності, ефективності та точності, з метою вибору найкращого рішення; аргументувати

та захищати свою позицію, дискутувати; використовувати різні стратегії, шукаючи оптимальних способів розв'язання життєвого завдання; ініціативність, відповідальність, упевненість у собі; переконаність, що успіх команди – це її особистий успіх; підтримка конструктивних ідей інших).

8. Соціальна і громадянська компетентності (уміння висловлювати власну думку, слухати і чути інших, оцінювати аргументи та змінювати думку на основі доказів; аргументувати та відстоювати свою позицію; ухвалювати аргументовані рішення в життєвих ситуаціях; співпрацювати в команді; аналізувати власну економічну ситуацію, родинний бюджет; робити споживчий вибір, спираючись на різні дані; ощадливість і поміркованість; рівне ставлення до інших незалежно від статків, соціального походження; відповідальність за спільну справу; налаштованість на логічне обґрунтування позиції без передчасного переходу до висновків; повага до прав людини, активна позиція щодо боротьби із дискримінацією).

9. Обізнаність і самовираження у сфері культури (уміння грамотно і логічно висловлювати свою думку, аргументувати та вести діалог, враховуючи національні та культурні особливості співрозмовників та дотримуючись етики спілкування і взаємодії; враховувати художньо-естетичну складову при створенні продуктів своєї діяльності; культурна самоідентифікація, повага до культурного розмаїття у глобальному суспільстві; усвідомлення впливу окремого предмета на людську культуру та розвиток суспільства).

10. Екологічна грамотність і здорове життя (уміння аналізувати і критично оцінювати соціально-економічні події в державі; враховувати правові, етичні, екологічні і соціальні наслідки рішень; усвідомлення взаємозв'язку окремого предмета та екології; ощадне та бережливе відношення до природних ресурсів, чистоти довкілля та дотримання санітарних норм побуту; розгляд порівняльної характеристики щодо вибору здорового способу життя; власна думка та позиція до зловживань алкоголю, нікотину)¹⁶¹.

¹⁶¹ Див. Навчальні програми для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів <<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>> (20.05.2020).

ДОДАТОК № 6

Анкета екологічної грамотності

Шановні учасники!

*Дуже дякуємо, що погодилися взяти участь в опитуванні.
Воно займе близько 10 хвилин Вашого часу, нам важлива саме Ваша думка.*

Анкетування проводиться з метою визначення рівня екологічної свідомості учасників, їхнього ставлення до довкілля. Соціологічне дослідження гарантує анонімність та конфіденційність опитування, його результати будуть використані виключно з науковою метою та в узагальненій формі. За бажанням, Ви можете отримати доступ до результатів нашого наукового дослідження.

Ваша стать? 1 – чоловіча; 2 – жіноча.

Скільки Вам років? _____

Де Ви проживаєте? 1 – село; 2 – районний центр (сmt); 3 – місто. Вкажіть назву.

До кожного із 1-12 пропонуємо обрати УСІ ВАЖЛИВІ для Вас варіанти.

1. Які проблеми Вас турбують сьогодні найбільше?

1. Стан власного здоров'я.
2. Взаємостосунки з батьками.
3. Брак коштів для задоволення своїх проблем.
4. Проблеми навчання.
5. Невпевненість у завтрашньому дні.
6. Стан екології на місцевості, де Ви проживаєте.
7. Майбутнє працевлаштування після закінчення навчання.
8. Можливість реалізувати свої знання, вміння та навички.
9. Моральний стан суспільства.
10. Інше, напишіть, які саме _____

2. З переліку цінностей визначте їх важливість для Вас за шкалою 1 – вкрай важливо, 2 – важливо, 3 – не надто важливо:

1. Здоров'я 1 2 3
2. Цікава робота 1 2 3
3. Любов 1 2 3
4. Матеріальні цінності 1 2 3
5. Друзі, приятелі 1 2 3
6. Можливості самовдосконалення 1 2 3
7. Свобода дій та вчинків 1 2 3
8. Щасливе сімейне життя 1 2 3
9. Екологічна ситуація у Вашому населеному пункті 1 2 3
10. Впевненість у власних силах 1 2 3
11. Рівень задоволеності життям 1 2 3

3. Найбільш значущі цілі життя і діяльності людини – це:

1. Інтереси;
2. Спрямованість особистості;
3. Мотиви діяльності;
4. Ціннісні орієнтації.
5. Інше

4. Питання збереження довкілля та протидії зміні клімату на сьогодні

1. Важливе.
2. Вкрай важливе.
3. Не є аж надто важливе.

5. Найбільше мене турбують такі екологічні проблеми:

1. Я стурбований кліматичними змінами.
2. Не бачу взаємозв'язку між екстремальними погодними явищами і зміною клімату.
3. Турбують часті посухи/повені/урагани.
4. Зростання кількості відходів.
5. Забруднення світового океану пластиком.
6. Вирубання лісів.
7. Спалювання трави.
8. Вимирання видів, скорочення популяцій, зникнення цілих екосистем.
9. Брак якісної питної води.
10. Брак інформації та недостатня відкритість природоохоронної діяльності.
11. Інше _____

6. Наскільки Ви готові до активних дій у заходах по збереженню довкілля?

1. Згоден сортувати власне побутове сміття.
2. Готовий скорочувати власні витрати електроенергії, води, газу.
3. Готовий поширювати інформацію про важливість заходів із протидії зміні клімату.
4. Готовий брати участь (бути волонтером) в еко-ініціативах по збереженню довкілля.
5. Готовий фінансово підтримати заходи з покращення екологічної ситуації (наприклад, платити більше за споживання електроенергії, виробленої екологічно чистими технологіями).
6. Інше _____

7. Протягом останнього місяця у своєму побуті Ви впровадили хоч одну екологічну практику, що сприяє покращенню довкілля?

1. Намагався сортувати сміття.
2. Зменшив споживання електроенергії.
3. Уникав одноразових пластикових виробів (одноразові пакети, посуд, соломинки).
4. Знизив споживання води.
5. Нічого не робив для довкілля і його збереження.
6. Купив еко-торбинку.
7. Намагався більше пересуватися екологічно безпечним видом транспорту (велосипед).
8. Дотримувався чистоти у своєму домі, на вулиці.
9. Належно утилізовую відходи (батареї, лампи, скло, пластик, використані маски).
10. Інше _____

8. Хто, на Вашу думку, відповідальний за стан довкілля у Вашій місцевості, в Україні?

1. Центральна влада (Президент України, Кабінет Міністрів та Верховна Рада).
2. Влада на місцях.
3. Громадськість.
4. Я також відчуваю себе відповідальним.
5. Це глобальна проблема, її слід вирішувати спільно з ЄС.
6. Церква.

9. Як Ви вважаєте, чи є зв'язок між екологією і питаннями віри?

1. Ні, наука і віра не пов'язані між собою, це різні речі.

2. Так, екологічний гріх ображає Бога-Творця.
3. Ваш варіант _____

10. Який, на Вашу думку, рівень ефективності дій місцевої влади у боротьбі за збереження довкілля і запобіганню змінам клімату.

1. Дуже ефективна.
2. Ефективна.
3. Задовільна.
4. Незадовільна.
5. Вкрай незадовільна.

11. Що, на Вашу думку, негативно впливає на довкілля: _____

12. Як Ви думаєте, які найефективніші методи вирішення екологічних проблем?

1. Запровадження вищих штрафів за порушення екологічного законодавства.
2. Впровадження фінансових стимулів для бізнесу.
3. Інформування і впровадження новітніх екологічних ініціатив.
4. Відповідальність підприємств за вплив виробничих процесів на екологію.
5. Ваш варіант _____

13. Запропонуйте вирішення екологічної проблеми, що стосується зменшення відходів _____

Шановні учасники опитування!

У кожній із наведених ситуацій 14-20 оберіть лише ОДИН варіант відповіді або запропонуйте власний.

14. До Вашої кімнати залетів джміль. Ви знаєте, що ця комаха боляче жалить, проте приносить багато користі у природі. Що Ви зробите і чому?

- а) випущу джмеля;
- б) скористаюсь балончиком з речовиною, що вбиває комах;
- в) залишу комаху у спокої;
- г) власний варіант.

15. Перед святом Нового року Ваш старший брат, якого Ви поважаєте і з яким у Вас хороші стосунки, запропонував піти до найближчого лісу і рубати ялинок: «Ми зрубаємо найкращі, одну залишимо собі, а інші продамо, щоб були гроші на новорічні подарунки всім. До того ж і собі купимо щось цікаве». Що Ви зробите і чому?

- а) піду з братом, бо я його поважаю;
- б) не піду, бо шкода ялинок;
- в) не піду, бо самовільно рубати дерева у лісі заборонено;
- г) власний варіант.

16. Коли Ви, прийшовши у гості до свого друга, зайшли на кухню, то побачили, що з крана тоненькою цівочкою витікає вода. Ви намагалися закрити кран, але марно, бо той був зламаний. Що Ви будете робити далі?

- а) запропоную полагодити кран, бо вода — цінний ресурс і Божий дар;
- б) нічого, адже це — не моя квартира;
- в) стежити, щоб вода не витікала на підлогу;
- г) власний варіант.

17. Ви живете на околиці великого промислового міста. Ваші друзі навесні запропонували Вам зібрати сік із беріз, що ростуть на узбіччі автомагістралі. Мовляв, берези товсті, шкоди для них не буде — самі відновляться. А сік дуже корисний. Що Ви зробите і чому?

- а) погоджусь на пропозицію, адже сік корисний;

- б) не погоджусь, адже територія біля дороги забруднена вихлопними газами;
- в) відмовлятиму товаришів не ушкоджувати дерев;
- г) власний варіант.

18. Ви з друзями відпочивали в лісі. Після прогулянки постала проблема — куди подіти сміття: одноразовий посуд, недоїдки, папір, бляшанки, пляшки від напоїв тощо. Хтось запропонував усе спалити, інший — закопати (мовляв, все перегниє), ще хтось — так залишити. Що Ви зробите?

- а) заберу все сміття з собою і викину в призначеному місці;
- б) спробую розсортувати сміття і дещо спалити або закопати;
- в) залишу все сміття, бо не хочеться із ним носитись;
- г) власний варіант.

19. Друзі несподівано запросили Вас на вечірку і вже чекають біля будинку. Спускаючись сходами, Ви розумієте, що забули вимкнути світло у кімнаті. Чи повернетесь, щоб вимкнути світло?

- а) не повернусь, адже друзі чекають;
- б) повернусь, бо через невимкнене світло буде великий рахунок за електрику;
- в) повернусь вимкнути світло, щоб не витрачались марно енергоресурси;
- г) власний варіант.

20. Батьки доручили Вам купити деякі продукти. У магазині наявні продукти, вироблені неподалік від місця Вашого проживання, є такі, що завезені з інших областей чи навіть з-за кордону. Які продукти Ви оберете?

- а) ті, що вироблені неподалік;
- б) закордонні, бо вони якісніші;
- в) дешевші, бо треба економити;
- г) власний варіант.

*Дякуємо за участь в дослідженні!
Сподіваємося, воно було цікавим та корисним для Вас.*

Ключ до методики діагностуючих ситуацій¹⁶²

Питання	Відповіді		
	А	Б	В
14	Високий (В)	Низький (Н)	Середній (С)
15	Н	В	С
16	В	Н	С
17	Н	С	В
18	С	В	Н
19	Н	С	В
20	В	Н	С

¹⁶² Див. Школа екологічного вчинку: методичні рекомендації / Пустовіт Н., Колонькова О., Пруцакова О. Кіровоград: Імекс-ЛТД 2014, 28.

ДОДАТОК № 7

«Бути» важніше, ніж «мати»

«Бути людиною» - головна кредо життя Блаженнішого Любомира Гузара, слова якого часто розбирають на цитати¹⁶³.

Бути людиною – це віднайти своє місце посеред Божого створіння.

Бути людиною – це мати сміливість визнати всі свої гріхи, включно з «екологічними».

Бути людиною – це свідчити Воскреслого Христа в усьому Божому світі.

Бути людиною – це материнським серцем Марії вболівати за сотворений у Її Синові світ.

Бути людиною – це усвідомлювати і відчувати єдність з усім Божим створінням.

Бути людиною – це із замилюванням споглядати красу природи і славити Творця за Його створіння.

Бути людиною – це бути вдячним сином свого народу, який долучається до преображення Рідної Землі.

Бути людиною – це об'єднати зусилля з людьми доброї волі заради порятунку Божого створіння.

Бути людиною – це любити створіння, як свого ближнього.

Бути людиною – це жити так, щоби прийдешнім поколінням залишити у спадок чисте довкілля.

Бути людиною – це бути справжнім вінцем Божого створіння і уприсутнювати Божу любов у світі¹⁶⁴.

Отож, наше «бути» повинно переважати над нашим «мати».

¹⁶³ *Бути людиною: Збірник цитат Блаженнішого Любомира (Гузара)*. Друкарські куншти 2011, 96.

¹⁶⁴ Церковно-екологічний календар – 2018 <<https://ecoburougcc.org.ua/download/doc/EKOcalendar-2018%20na%20sajt.pdf>>